

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BØLLING

h 1850 - 1950

Klæde og kallemanke
kommer aldrig i min tanke
Vadmæl og læder, det er
mine klæder

SLÆGTSFORSKEREN

MEDLEMSBLAD FOR DANSKE SLÆGTSFORSKERE · ÅRGANG 35 · NR. 3 · 2020

Udgives af foreningen Danske Slægtsforskere

www.slaegt.dk

Mail- og adresseændringer:

opdateres af medlemmerne via
slaegt.membersite.dk

Log ind og rediger din profil.

Første gang du logger på, skal du

bestille et password:

Tryk "Log ind" og derefter "Glem
password". Du modtager en mail med
et link til at sætte dit password.

Ind- og udmeldelse

Indmeldelse sker via:

slaegt.membersite.dk

Hvis du er medlem af Danske

Slægtsforskere, skal du logge ind for at

købe medlemskab af en lokalforening.

Udmeldelse:

Send en mail til ekspedition@slaegt.dk

Redaktionen:

Kathrine Tobiasen, ansvarshavende
redaktør

Korsagervej 13, 8940 Randers SV

Tlf. 41 28 65 30, kto@slaegt.dk

Redaktionsmedlemmer:

Anton Blaabjerg, Per Andersen og

Henning Karlby

Korrektur: Henning Beck og

Kirsten Sanders.

Redaktionen kan kontaktes via
hjemmesiden:

Kontakt > Medlemskab, Kontingent,

Adresseændring, Bladet m.v. >

Jeg har forslag, rettelser eller

andre kommentarer til bladet

Slægtsforskeren.

Layout, sats og tryk:

www.helmertryk.dk

Trykplag: 7.700 eksemplarer

Artikler i bladet afspejler ikke
nødvendigvis foreningens holdning.

Artikler uden forfatterangivelse kan
betragtes som foreningsstof.

Redaktionen påtager sig intet ansvar

for uopfordret indsendt materiale og

forbeholder sig ret til at redigere i

tilsendte artikler.

Eftertryk er tilladt efter aftale med

redaktionen. Det skal forsynes med

tydelig kildeangivelse, ligesom

redaktionen skal have tilsendt en kopi.

Bladet udkommer 4 gange årligt.

Næste deadline:

1. november 2020

1. februar 2021

Udkommer:

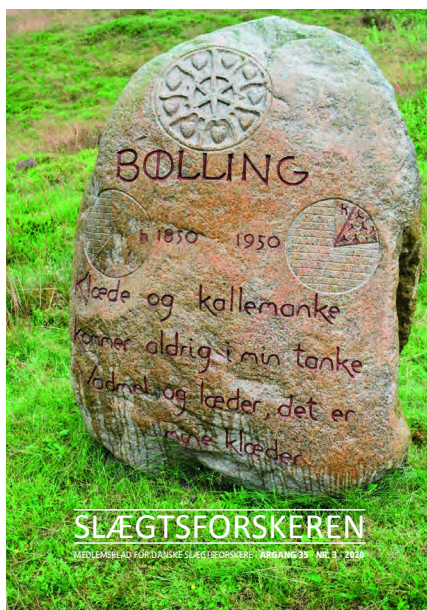
December 2020

Marts 2021

Bladet sendes gratis til medlemmer af
Danske Slægtsforskere.

Indhold nr. 3 – september 2020

- 3** Formandens klumme
- 4** Rasmus Jacobsen og hans deltagelse i krigen 1864.
- 9** Vagabonden Niels Jørgensen
- 15** www.vortsognshistorie.dk har fået nyt liv
- 16** Smugkroer i Himmerland
- 18** Ulighed
- 21** Tema: Liv- og gangklæder
- 35** Norske matrosers deltagelse i Slaget på Københavns Red
- 41** Gotisk tekstprøve
- 42** Kan det nu passe?
- 44** Var svenskerne nu så flinke?
- 46** Kunstneriske udfoldelser i kilderne
- 47** Anmeldelser
- 52** Hvad bogscanning kan føre til

Forsiden

Klæder har altid været en vigtig ting. Selv på mindstene for hedeopdyrkerne i Bølling Herred i Kongenshus Mindepark er klædedragten nævnt som noget meget karakteristisk for beboerne i området. Læs mere om folks liv- og gangklæder i temaet s. 21, hvor du også får en forklaring på, hvad "kallemanke" er.

Fotograf: Kathrine Tobiasen

Formandens klumme

Sommeren set fra formandens skrivebord

Jeg håber, at I alle er kommet godt og coronafrit igennem forår og sommer, ligesom jeg selv er.

Det har været en lidt ensom sommer på matriklen, men det betyder på den anden side også, at der er mange ting, der er blevet gjort, som ellers var blevet skudt til side.

Driv(e)hus

Et dejligt drivhus er groet frem i haven og er på det smukkeste blevet befolket med vinstok, citron- og appelsintræ, kiwi- og abrikostræ samt et mylder af skønne krydderurter. Så nu kan jeg gå og glæde mig til næste forår, hvor det skal fyldes med tomater, agurker, peber og chili, meloner med meget, meget mere.

Aktivitetsboom?

Generalforsamlingen står for døren på et helt mærkværdigt tidspunkt, men det bliver godt at mødes igen. Aktivitetsniveauet har været lavt rundt omkring i foreningerne, fornemmer man, men til gengæld har der været stor aktivitet både på hjemmesiden og i facebookgrupperne. Og mon

ikke der trods alt kommer mere gang i foreningslivet hen over efteråret?

Introduction to Genealogy in Denmark

Mon ikke vi alle sammen har kendskab til en eller flere udenlandske slægtsforskere, som kæmper med at komme i gang med at efterforske deres danske aner?

Det er slet ikke så nemt, når man ikke kender sproget og opbygningen af arkivalierne i Danmark. Nu er der god hjælp at hente.

Danske Slægtsforskere har udarbejdet en introduktion til slægtsforskning i Danmark – på engelsk – som ligger på vores hjemmeside og på Slægtsforskernes Bibliotek. Så fremover vil det være dejlig nemt, når man skal række en hjælpende hånd, blot at sende et link til pdf-filen til vedkommende.

Det er 3. oktober, det foregår!

Vi krydser fingre for, at det 3. oktober vil lykkes at gennemføre Danske Slægtsforskere's generalforsamling 2020.

Den finder sted på KUC – Auditoriet, Ågade 27, 600 Kolding. Der er tilmelding på hjemmesiden www.slægt.dk, og af hensyn til Corona-situationen ser vi meget gerne, at alle tilmelder sig på forhånd. Det er i øvrigt påkrævet, hvis du vil deltage i frokosten.

Det er stadig muligt at tilmelde sig med ledsager, men vi anmoder om, at det alene benyttes for familiemedlemskaber og kun i nødvendigt omfang.

Rasmus Jacobsen og hans deltagelse i krigen 1864.

Af Ole Green
Oberstløjtnant, pens.
Buresø 10, Jørlunde
3550 Slangerup
41 42 73 71
tole@mail.dk

Dele af 15. Infanteriregiment på Fyn 1864. Foto fra Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

Forord

Rasmus Jacobsen blev født den 7. december 1831 i Sandby Sogn på Midsjælland og voksede op i en børneflokk med seks søskende. Forældrene var boelsmand Jacob Olsen og Ellen Rasmusdatter. Rasmus kom efter sin konfirmation ud at tjene på en gård som alle andre unge på landet på den tid. Rasmus var for ung til at deltage i den 1. Slesvigske Krig 1848–1850, men må kort have været indkaldt og uddannet som værnepligtig. Jf. lov af 12. februar 1840 om indførelse af almindelig værnepligt for alle skulle alle, der var født i 1826 eller senere, optages i lægdsrullen. Undtaget var præster og skolelærere.

Lægdsrullen oplyser om Rasmus Jacobsen, at han var 64 tommer høj (167 cm). Han blev indkaldt som værnepligtig den 30. maj 1854 som soldat ved 2. Sjællandske Jægerkorps (det nuværende Jægerkorps er opkaldt efter 2. Sjæl-

landske Jægerkorps). Han blev overført til forstærkningen 1. januar 1862 og var tjenstgørende ved 15. Bataljon i 1864. Efter krigen blev han i 1868 overført til 33. Bataljon og slettet af lægdsrullen i juni 1870.¹

Rasmus blev som tjenestekarl gift i 1857 med Marie Petersen fra Pedersborg ved Sorø, og de fik samme år en søn. Familien flyttede til Døjringe By i Munke Bjergby Sogn, hvor Rasmus blev jordbruger og parcellist. Her kom yderligere to børn til familien, inden Rasmus i en alder af 32 år i januar 1864 blev indkaldt som soldat i krigen 1864.

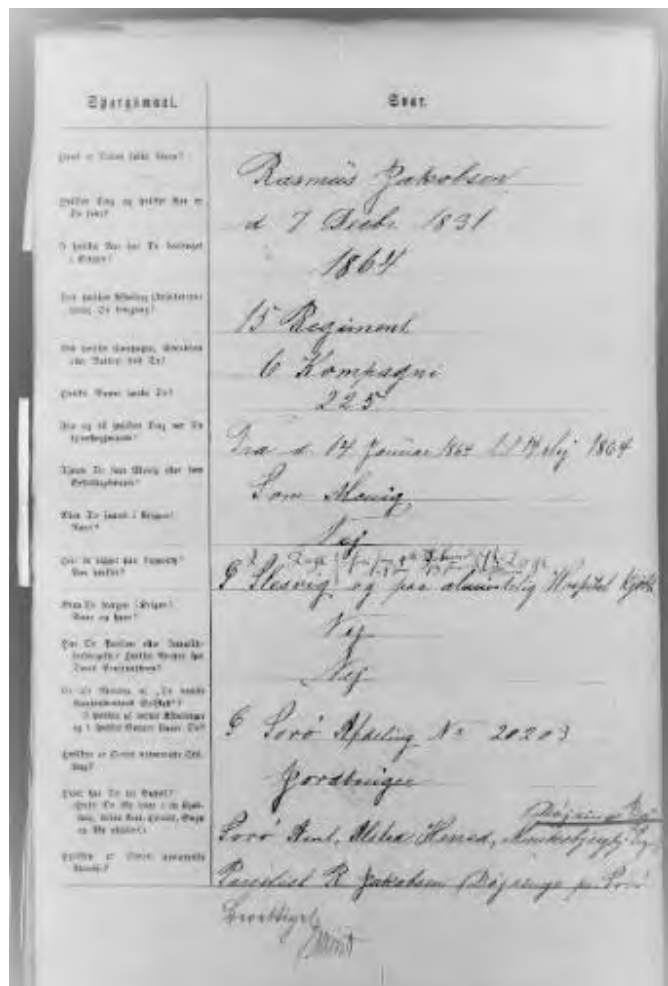
Rasmus Jacobsens egne oplysninger

Det fremgår af Rasmus Jacobsens ansøgning om en erindringsmedalje for deltagelse i krigen 1864, at han deltog i

¹ Tilgangsruille 1858 lægd 11 (Munke Bjergby) og hovedrulle 1863 2. udskrivningskreds lægd 51 (Munke Bjergby)

krigen som menig i tiden den 14. januar – 14. maj 1864 ved 15. Regiments 6. Kompagni. Han havde her nr. 225. Desuden at han ikke var blevet såret eller taget til fange under krigen. Han havde dog været indlagt på et lazaret i Slesvig (2 dage) og på et almindeligt hospital i København (7 dage) i perioden den 4. februar – 13. februar 1864. Hospitalet i København må være det militære Garnisonshospital i Rigsgade.

Rasmus Jacobsens ansøgning om erindringsmedaljen

Rasmus Jacobsens deltagelse i krigen 1864

Der foreligger ingen skriftlig beskrivelse af Rasmus Jacobsens deltagelse i krigen. Der fortælles dog i slægten, at han under krigen blev ramt i brystet, men undgik at blive såret, idet projektilet/granatsplinten ramte hans portemonnæ. Den efterfølgende beskrivelse af hans deltagelse i krigen 1864 er udarbejdet under den forudsætning, at han under hele krigen har gjort tjeneste ved 15. Infanteriregiment. Som grundlag er anvendt en militærhistorisk gennemgang af 15. Infanteriregiments indsættelse i krigen for at beskrive de vilkår, som Rasmus Jacobsen må have haft under sin deltagelse i krigen. Som militærhistorisk kilde er anvendt en af Generalstaben i 1890 udgivet rapport: Den dansk-tydske

Krig 1864, Del I, II og III. Desuden forelæsninger om de slesvigske krige 1848-1850 og 1864 udgivet af Hærens Officersskole i 1851.

Mobiliseringen

Ved fredsftalen i 1851-1852 blev det bestemt, at hertugdømmerne Slesvig og Holsten fortsat var en del af Det tyske Forbund og således ikke måtte deles. I modstrid med dette vedtog den danske regering i november 1863 en forfatningsrevision, der ville betyde, at hertugdømmet Slesvig ville blive en del af kongeriget Danmark. Da den danske regering efter krav fra Bismarck medio januar 1864 ikke ville ophæve novemberforfatningen, syntes krigen en realitet. Den danske regering havde påbegyndt en fuld mobilisering fra den 1. december 1863.

Tropper fra Preussen og Østrig rykkede ind i Holsten og stod den 31. januar 1864 ved Ejderen.

Kampen ved Dannevirke

Enheden 15. Regiment var et infanteriregiment med to bataljoner og med en styrke på i alt omkring 1600 mand, hvor 6. Kompagni hørte til 1. Bataljon. Regimentet skulle oprindeligt opstilles i Holsten med udskrevne soldater hovedsagelig fra Holsten. Da disse soldater i sagens natur var tysk-sindene, valgte man i stedet at indkalde nationale soldater som erstatning for disse og opstille regimentet uden for Holsten og i stedet for ved Flensborg.

I januar 1864 blev de ældre årgange indkaldt, herunder også Rasmus Jacobsen. Det må antages, at Rasmus Jacobsen tidligere havde gjort tjeneste som værnepligtig og her fået en grunduddannelse som infanterisoldat og nu var overført til forstærkningen. Det fremgår af kilderne, at forstærkningsmandskabet ankom til Flensborg den 25. januar 1864 om aftenen, mest sandsynligt pr. skib til Flensborg Havn. 15. Infanteriregiment var i kantonnement i nærheden af Flensborg, hvor deres mandskab blev suppleret med forstærkningsmænd, som i de sidste dage før krigens udbrud kom til hæren. Citat fra Den dansk-tydske Krig, Del I, s. 181: *Dette gamle Mandskab havde i længere Tid ikke deltaget i Øvelserne; det stilledes under fremmede Befalingsmænd, og der var ingen Tid til at indøve dem og samarbeide Befalingsmænd og Mandskab, inden de maatte føres mod Fjenden.*

Derfor blev regimentet sammen med et andet tilsvarende tidligere holstensk regiment opstillet som hærens Infanteriereserve og underlagt 4. Division.

Regimentet afmarcherede først den 27. januar morgen fra Flensborg til et kantonnement nord for Slesvig By, hvor regi-

mentet den 28. januar blev underlagt Overkommandoen. Hærens tre øvrige divisioner var i stillinger syd for Slesvig By og havde til opgave at stoppe fjenden ved Dannevirke. De prøjsiske og østrigske enheder overskred grænsen mellem Holsten og Slesvig den 1. februar 1864, og dermed var krigen erklæret. De danske tropper trak sig tilbage til Dannevirke under svære kampe med de prøjsiske og østrigske styrker og besatte den 3. februar 1864 Dannevirkestillingen syd for Slesvig By.

Infanterireserven og dermed 15. Infanteriregiment var i denne periode ikke i kamp, men var holdt i reserve omkring Slesvig By. Regimentets enheder blev dog flere gange den 3. og 4. februar indsat for at støtte tilbagetrækningen af enhederne foran Dannevirke.

Forholdene for soldaterne var meget dårlige. Det var vinter med hård frost, ned til minus 16 grader, og der var ingen indkvarteringsmuligheder i Slesvig By. Soldaterne havde heller ikke fået tæpper udleveret. De skulle hver morgen stille kl. 06.00 på alarmpladsen og være klar til afgang. Nogle gange skulle de bivakere på alarmpladsen. Mange af hærens soldater blev syge, og en opgørelse viser, at ca. 1900 infanterisoldater var sygemeldte den 1. februar 1864. Dette gjaldt også senere Rasmus Jacobsen, som blev indlagt på et lazaret i Slesvig By den 4. februar 1864.

Det videre forløb er kendt af de fleste. Hærens overkommando besluttede den 4. februar om aftenen at opgive Dannevirkestillingen og den 5. februar om aftenen at trække hele hæren tilbage til nord for Flensborg. Den syge Rasmus Jacobsen må selvfølgelig også være blevet trukket tilbage, idet der i hæren indgik vogne og evakueringskibe til sygetransport. Jf. hans egne oplysninger blev han overført til et militært hospital i København, hvilket kun kan være Garnisonshospitalet i Rigensgade.

Tilbagegangen fra Dannevirke foregik under ekstremt vanskelige vejrforhold med sne og is på vejene og under stadig kampe med fjenden. Den 8. februar 1864 var 1. og 2. Division i stillingerne om Dybbøl, Sundeved og Als, medens 3. Division var fortsat mod Fredericia og 4. Division videre nordpå. Infanterireserven med 15. Infanteriregiment var trukket tilbage til Als.

Et østrigske og et prøjsisk korps rykkede op i Jylland, medens et prøjsiske korps gik i stilling ved Dybbøl.

Kampen ved Dybbøl

Rasmus Jacobsen må efter den 13. februar 1864 være kommet tilbage fra hospitalet til sin enhed, 15. Infanteriregiment på Als. Kampene i Dybbølstillingen foregik i starten med 1. og 2. Division indsat i stillinger som forposter i ter-

rænet foran skanserne i Dybbøl og i stillinger i de i alt 10 skanser, medens infanterireserven med 15. Infanteriregiment blev holdt i reserve på Als.

For at styrke de indsatte divisioner besluttede Overkommandoen i midten af februar at flytte 15. infanteriregiment under 2. Divisions 5. Brigade, og det betød, at Rasmus Jacobsens for første gang kunne komme i egentlig kamp.

Den 22. februar 1864 angreb fjenden Dybbøl stillingen, og under svære forpostfægtninger måtte danskerne trække sig tilbage fra vigtige positioner i terrænet langt foran skanserne. De danske tab var 4 døde og 65 sårede. Derudover var der omkring 85 savnede menige, der antagelig som slesvigere var deserteret. 5. Brigade med 15. Infanteriregiment blev ikke indsat under kampen, men blev holdt i reserve på alarmpladsen i Sønderborg

Tjenesten i Dybbølstillingen bestod i, at regimenterne på 3 holds skift var indsat som forposter i stillinger foran skanserne, i skanserne og i en baraklejr bag skanserne.

Det skete under stadig kraftigere beskydning af fjendens artilleri med op til 5000 granater om dagen. Soldaterne måtte så reparere de ødelagte skanser om natten og ellers efter bedste evne krybe i dækning om dagen. Fra den 23. februar 1864 var 15. Infanteriregiment med Rasmus Jacobsen først forpost og derefter i skanserne den 23.-24., 26.-27. februar samt den 6.-7. og 9.-10. marts 1864. Det lykkedes efterhånden fjenden i marts måned at komme så tæt på skanserne, at soldaterne måtte opgive forpoststillingerne foran skanserne.

Rasmus Jacobsens regiment var i stilling i skanserne i dagene fra aften til aften den 17.-18., 19.-20., 21.-22., 26.-27. og 30.-31. marts samt den 4.-5., 6.-7. og 13.-14. april 1864, men ikke den 18. april 1864!

Den 18. marts 1864 fik så 15. Infanteriregiment de første tab med 6 sårede underofficerer og menige. I perioden fra den 19. marts frem til hovedangrebet mod Dybbøl den 18. april 1864 var tabet ved 15. Infanteriregiment 12 døde og 20 sårede.

Fra den 23. marts uddeltes hver morgen 1/2 pot varmt øl pr. mand til de i løbegravene og skanserne værende to brigader samt til artillerimandskabet der. Til forplejning af tropperne blev der fra den 8. april 1864 kogt mad såvel i et mobilt som i et fast dampkøkken, begge stationerede ved kirken i Sønderborg, til de to regimenter på Dybbølstillingens venstre fløj samt til artilleriet i stillingen. Efterhånden som den fjendtlige beskydning tiltog i styrke, viste der sig dog vanskeligheder ved denne bespisningsmåde.

I tiden op til hovedangrebet den 18. april 1864 steg artilleribeskydningen med op til 7000 granater om dagen. Mange af skanserne var efterhånden så ødelagte, at de ikke kunne repareres og ikke kunne yde beskyttelse mod den fjendtlige beskydning. Ved mange skanser måtte de danske soldater derfor søge dækning i løbegravene bag skanserne.

Den 18. april 1864 klokken 10.00 efter en ekstrem og voldsom artilleribeskydning angreb fjenden med stor overmagt og trængte så hurtigt frem, at reservestyrkerne ved i brohovedet ved Sønderborg ikke kunne nå frem. Den danske styrke var på ca. 11.000 mand, og den samlede fjendtlige styrke var på ca. 37.000 mand.

De danske tab var den dag omkring 380 døde, 480 sårede og ca. 3.160 tilfangetagne, heraf 430 sårede fanger. Hertil kommer omkring 630 savnede soldater, hvoraf mange nok var dræbte, men også nogle tilfangetagne, der som tysksindede blev løsladt og sendt hjem til Slesvig eller Holsten. De tyske tab var ca. 1.200 mand.

Rasmus Jacobsens enhed, 15. Infanteriregiment, var den dag indsat som reserve på Als og havde derfor ingen tab.

Begivenhederne efter Dybbøls fald

Efter Dybbøls fald den 18. april 1864 trådte nu forsvaret af Fyn i forgrunden, men også Als, der nu var det sidste landområde,

der var tilbage af Slesvig. Resterne af 1. samt 2. Division med 5. Brigade med 15. Infanteriregiment med Rasmus Jacobsen blev indsat i stillinger på Als med henblik at forsvare øen mod et kommende angreb.

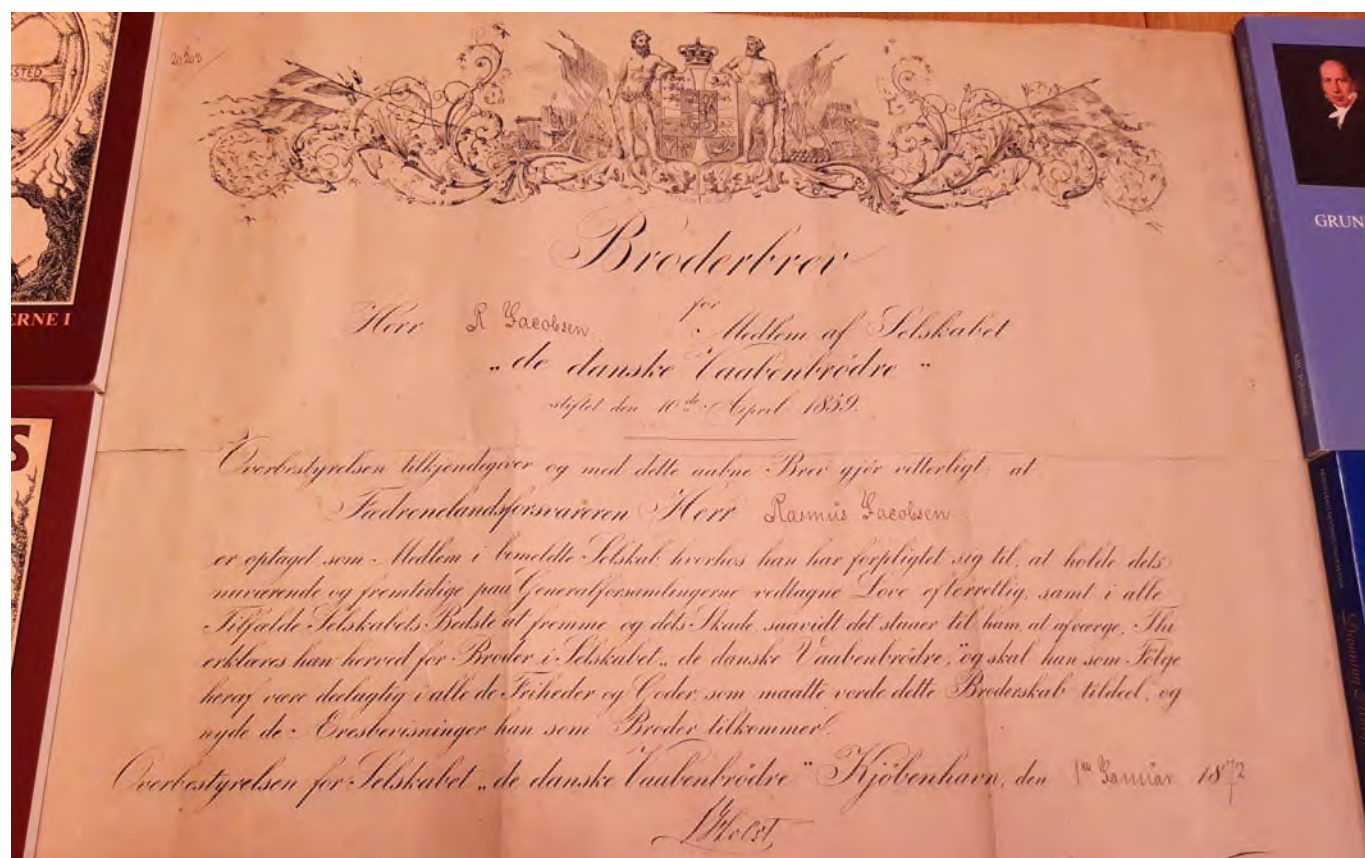
Den 4. maj 1864 blev 5. Brigade med 15. Infanteriregiment overført fra Als til Faaborg på Fyn for at deltage i et forsvar af Fyn. I løbet af maj måned 1864 tilgik der hæren et stort antal nye soldater, idet omkring 40.000 værnepligtige var blevet indkaldt. Til enhederne på Fyn tilgik der omkring 12.000 mand. Den daværende krigsminister besluttede at hemsende det ældste mandskab og erstatte dem med de nye rekrutter. Det var en uheldig beslutning, idet det ældre mandskab var blevet krigsvant og udgjorde en stor del af hærens kerne. De nye rekrutter havde desuden kun fået en kortvarig uddannelse, og nogle havde endog ikke løsnat et skarpt skud.

Imidlertid blev det Rasmus Jacobsens held, idet han blev hjemsendt den 14. maj 1864.

Efterspil

Fredsforhandlingerne sluttede resultatløse, og våbenhvilen sluttede den 25. juni 1864.

Fjenden angreb allerede den 29. juni 1864 øen Als, og efter en kort kamp måtte de få danske enheder opgive kampen og blev overført til Fyn. De danske tropper blev samlet på

Rasmus Jacobsens broderbrev fra Selskabet for De Danske Vaabenbrødre

Fyn og forberedte sig på et fjendtligt angreb, men under indtryk af faren for et angreb mod Sjælland og København indgik den danske regering en aftale om våbenhvile og senere en fredsaftale den 30. oktober 1864, hvor Slesvig og Holsten måtte afstås.

Rasmus Jacobsen efter 1864

Efter hjemsendelsen vendte Ramus Jacobsen hjem til sin hustru, Marie Pedersen, og sine børn i Døjringe. Rasmus Jacobsen fortsatte efter krigen som jordbruger og parcellist i Døjringe, og familien blev forøget med yderligere fire børn.

Efter krigen 1848–1850 var der i april 1859 blevet stiftet et selskab for krigsveteraner, "De Danske Vaabenbrødre". Efter krigen 1864 søgte Rasmus Jacobsen om medlemskab og blev i 1871 optaget som broder og fædrelandsforsvarer og modtog sit personlige Broderbrev fra De Danske Vaabenbrødres Selskab. Her blev han medlem nr. 20.203 af Sorø afdelingen.

Erindringsmedalje for deltagelse i krigen 1864

Der blev i 1876 indstiftet en erindringsmedalje for alle, som havde været tilknyttet afdelinger på feltfod i krigen 1848–1851 og 1864. Rasmus Jacobsen ansøgte som mange andre krigsveteraner om denne erindringsmedalje. Det er fra hans ansøgning, at oplysningerne er bevaret om hans krigstjeneste i krigen 1864.

Rasmus Jacobsen med sine børnebørn. Privat foto.

Rasmus Jacobsen døde i 1901 i en alder af 69 år som gårdmand på Vedby Mark i Ruds Vedby Sogn og blev begravet på Ruds Vedby Kirkegård. Hans hustru Marie Petersen døde i 1908.

Der blev i 1913 indstiftet en årlig hædersgave på 500 kr. til krigsveteraner fra 1864 og deres enker. Desværre fik hverken Rasmus Jacobsen eller hans hustru nogen glæde af dette.

Kilder:

Hovedkilde: Generalstaben i 1890 udgivet rapport: Den dansk-tydske krig 1864, Del I, II og III. (Slægtsforskernes bibliotek).

Forelæsninger om de slesvigske krige 1848-1850 og 1864 af Hærens Officersskole i 1851.

Kirkebøger:

Sorø Amt: Kindertoft Sogn, Pedersborg Sogn og Munke Bjergby Sogn.

Præstø Amt: Sandby Sogn.

Holbæk Amt: Ruds Vedby Sogn

Vagabonden Niels Jørgensen – en skæbne i et Danmark før velfærdsstaten

Af Jørn Dietrich
Parkvej 18, 2830 Virum
jdparkvej18@gmail.com

Dette er anden del af beretningen om Niels Jørgensen. Første del, der omhandlede hans barndom, bragtes i **Slægtsforskeren nr. 2, 2020**.

Niels konfirmeres

I foråret 1871 – kort tid før farens død – nærmede Niels' konfirmation sig. Niels og tvillingesøsteren Marie gik til konfirmationsforberedelse hos pastor Krog, der som medlem af kommunens fattigudvalg også havde tilsyn med fattiggården og vidste, at familien ikke havde råd til ekstraordinære udgifter, så udvalget bemyndigede Krog til at købe konfirmationstøj til børnene. Niels og Marie blev herefter konfirmeret i Kerteminde Kirke første søndag efter påske 1871. Som afslutning på konfirmationsforberedelsen blev konfirmanderne overhørt i bibelhistorie, og præstens

”dom angående kundskab og opførelse” blev skrevet ind i kirkebogen. Niels fik karaktererne ”mådeligt” for kundskab (”mådeligt” er én karakter over ”slet”, som er den laveste bedømmelse) og ”mg” for opførelse (står for ”meget godt”, som er en middelkarakter).

Ud at tjene

Efter konfirmationen kom Niels ud at tjene. Det tog lidt tid at finde ud af, hvor han tjente de første seks-syv år. Men i Odense Kommunes Fattigvæsens arkiv findes hans første tjenestesteder registreret. Niels havde i 1879 og 1883 meldt sig på politistationen i Odense som subsistensløs og var i den anledning blevet afhørt af en betjent, som skrev Niels' tjenestesteder siden konfirmationen ind i rapporten, som sammen med Niels blev overgivet til fattigvæsenet.

Ifølge rapporten var Niels' første tjenestested hos gårdmand

Stenagergård i Mesinge Sogn var en af Hindsholms største gårde. Her et postkort fra ca. 1910. Kerteminde Byhistoriske Arkiv.

Niels Jensen i Over Kjærby ved Drigstrup, et par kilometer uden for Kerteminde. Han havde en relativt stor gård og boede her med sin 7 år yngre kone og deres fire børn i alderen 5 til 14 år, to tjenestepiger, tre tjenestekarle og en lojerende. Niels var på gården i to år fra skiftedag 1. november 1871 til skiftedag 1. november 1873. Herefter skiftede Niels til nabogården, hvor han var et år, indtil han ved skiftedagen i november 1874 fik tjenestepuds hos baron Juel-Brockdorff på Stenagergård i Mesinge Sogn på Hindsholm. Mens Niels var på Stenagergård, fyldte han 18 år og blev indskrevet i lægdsrullen i Mesinge Sogn. Der gik dog et stykke tid, inden han blev indkaldt til militærtjeneste. Først fik han tjenestepuds i 1875 som *materials-karl* på Skovgaard ved Assens på Vestfyn, en plads som han dog "efter overenskomst" forlod i utide på grund af en episode, hvor han kørte hestevogn i beruset tilstand.

Fra efteråret 1878 var Niels tjenestekarl på Glorup Forpagtergård ved Svindinge på Østfyn. Han var hestekarl og kørte med hestevogne, fx med korn til møllen. Efter kun ca. tre måneders ansættelse på Glorup blev han sammen med syv andre tjenestekarle anholdt for beskadigelse af fremmed ejendom, vold og betleri. Det blev til en lang retssag i Svendborg, hvor det blev afdækket, hvordan karlene – formentlig i frustration over deres kummerlige forhold – konsumerede store mængder brændevin, begyndte at lave optøjer på Glorup, genere andre borgere i nærliggende landsbyer, tæskede tilfældige personer, de mødte på deres vej, og begik hærværk. Niels blev dømt til fængsel på vand og brød i tre gange fem dage og afsonede dommen i Svendborg Arresthus.

Ind og ud af arresthuse, fattiggårde og tvangsarbejdsanstalter

Efter at være flyttet fra hjemegnen var det i forbindelse med tjenestepuds på Glorup Forpagtergård, Niels første gang kom i kontakt med retsvæsenet, men herefter fulgte en lang stribe af domme for forskellige småforbrydelser. I Danmark nåede han op på 35 domme, mest for løsgænger og betleri, men også for vold mod en politibetjent, forfalskning af sin skudsmaalsbog, tyveri og bedrageri. Det var ikke alvorlige forbrydelser set med nutidens øjne, men dengang blev de straffet relativt hårdt.

I Slesvig, hvor han søgte og fandt arbejde fem-seks gange, blev han også straffet, formentlig også her for tiggeri og løsgænger. Så i alt har han fået ca. 40 domme og tilbragt omkring 10 år af sit liv på tvangsarbejdsanstalter, i arresthuse og fængsler. En enkelt gang tilbragte han seks måneder i Vridsløselille Forbedringshus. Mange af Niels' anholdel-

ser skyldtes tiggeri, mens han var beruset, enten alene eller sammen med andre vagabonder, og flere gange havde han heller ikke penge til sit underhold og fik derfor både en dom for tiggeri og for løsgænger.

Det typiske forløb for et år i hans liv var, at han fik arbejde ved landbruget om foråret under såningen. Herefter var der et ophold midt på sommeren indtil høstsæsonen, hvor han så igen fik arbejde. Når høstsæsonen var ovre, strejfede han igen rundt i landet, og da han som regel havde sparet lidt penge sammen, kunne han i bedste fald forsørge sig selv i en måned eller to. Men ofte skete det, at han hurtigt drak pengene op og begyndte at tigge, hvorved han endte med at blive anholdt og endnu engang dømt for betleri og måske tilmed løsgænger. Dommen lød for det meste på to til fire måneders tvangsarbejde, enkelte gange op til otte måneder, som han afsonede på en tvangsarbejdsanstalt i løbet af vintermånederne. Anden gang, han begik noget ulovligt i samme retskreds, blev dommen som regel fordoblet, hvilket ofte skete for ham.

4) En Person, Niels Jørgensen, født den 9. Marts 1857 i Kerteminde, blev den 20. Dec. anholdt i Søllinge for Betleri; under Transporten til Herredskontoret saae han Lejlighed til at undløbe, idet han dog lod sin Skudsmaalsbog i Stikken. Signalement: middelhøj, spinkel, blondt Haar, rødligt kortklippet Fuldskjæg, tungtør paa højre Øre, iført mørk Figurfrakke, graa fedtede Engelslæders Benklæder, franske Træsko. Anholdes og transporteres til Vinding Herred i Nyborg.

Efterlysning af Niels i "Politiefterretninger" tredje juledag 1884.

Det har været et meget ensomt liv uden væsentlige sociale kontakter og formentlig uden særlig, hvis overhovedet nogen, kontakt til familien. I alt det arkivmateriale, der er gennemgået, er der ikke et eneste sted nævnt noget om, at han havde eller havde haft kontakt til nogle familiemedlemmer. Da han var indlagt på Middelfart Sindssygeanstalt, skrev overlægen en journal og en længere erklæring til retten i Bogense. Heller ikke her er der nævnt noget om eventuel kontakt til familiemedlemmer.

Den ældste af de fire brødre, Jørgen, kom ved moderens

Niels Jørgensen, Kerteminde.

Doms Nr. 9604 Fange Nr. 353 Rec. Nr.

indsat til Forbedringshus-Arbejde paa $\frac{1}{2}$ Aar
 ifølge Dom i 1ste Instants *Vardø Regiments Exempt 25 Okt 1890*
 — — 2den —
 — — 3die —

afleveret til Straffeanstalten den *31 Okt 1890* fra *Vardø Arrest*
 Straffetiden udløber den *30 April 1891* afgaet den *30 April 1891*

Hejde <i>64 1/2</i>	Figur	Værnepligtig eller Søindrulleret.
Lemmer <i>uudl</i>	Haar <i>brunt</i>	
Øjne <i>blaa</i>	Næse <i>alm</i>	
Ansigtssfarve <i>gul</i>	Taler <i>danst</i>	
Særdeles Kjendemerke: <i>et i Panser, et i Rygsæk</i>		

Fødested	Tidligere Straffe:
Forsørgelsessted <i>Kerteminde</i>	<i>3 2 x 5 Værst Vold 1879</i>
Sidste Opholdssted <i>Vardø Mark</i>	<i>3 1 3 oh Bøll 1879</i>
Næringsvej <i>skind</i>	<i>3 2 x 5 oh Kærst 1880</i>
Alder <i>33 Aar, 1/2 3/4</i>	<i>3 3 x 5 oh Langbøll 1880</i>
Religion <i>ev luth</i> konfirmeret <i>ja</i>	<i>3 20 D Værst Langbøll 1880</i>
Kan læse <i>Ja</i> kan skrive <i>nej</i>	<i>3 3 x 5 oh Langbøll 1883</i>
Er <i>u</i> gift, har <i>ingen</i> Børn, er separeret	<i>3 20 D Værst Langbøll 1887</i>
Sundhedstilstanden ved Ankomsten: <i>svaer god</i>	<i>14 90 oh oh 1888</i>
	<i>4 3 x 5 Værst oh 1890</i>

Medbragt af Penge eller Dokumenter: <i>7 Kr</i>	Forbrydelsen, hvorfor Fangen er inddeemt: <i>Brandskæpsten, Bølleri 3 252, 2 1/3 6033</i>
---	---

Oplysninger om Fangens foregaaende Levnet:
*Opf. Faderen skindt i Kerteminde, død 1871. Moder død 1872.
 7 Søskende. Gæst i Enestrøle. Efter Kongens alle Gæst alle gæst
 paa 1871. alle straffet om i Danmark og Kerteminde
 Strøm. De sidste 3 Værst straffet om og sat Bøll med
 om 1872. gæstet. Harde Løst 14 Nætter paa Strøm og var
 Eged af det. Der 1872.*

Beskrivelse af Niels i Vridsløselille Forbedringsanstalts stambog.

død i pleje hos en bager Eitz i Kerteminde, og han blev senere udlært som sadelmager, men derefter strejfede han rundt i landet og endte ligesom Niels med mange domme for løsgænger, betleri og andre forbrydelser, inden han i 1903 udvandrede til Amerika. Den anden bror, Marius, kom i pleje hos rebslager Henriksen i Kerteminde og drog senere som udlært rebslagersvend til Silkeborg. Niels' tredje bror, Peter, kom i pleje hos sin morbror ved Rønninge ca. 10 km syd for Kerteminde, og som voksen flyttede han til København, hvor han blev brandmand på Frederiksberg. Han blev senere indlagt på sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland, hvor han døde. Den fjerde bror, Lars, blev født, før forældrene blev gift, og blev umiddelbart ef-

formentlig kunne have fået hjælp fra, enten i form af midlertidig husly eller mad. Kun én gang er to familiemedlemmers navne nævnt i en retsprotokol, hans tvillingsøster Marie og hans storesøster Stine Marie. Da han efter en anholdelse blev transporteret til arresten i Nyborg, lykkedes det ham at flygte og holde sig på fri fod i godt en måned. I den senere retssag forklarede han flugten med, at han kom i tanke om, at de to søstre boede i Nyborg, og at det ville være pinligt for ham, hvis han mødte dem i Nyborg, eller de fik nys om, at deres bror var anholdt og anklaget for løsgænger og tiggeri, så han besluttede sig for at flygte. Om han fik besøg af sine søstre, da han sad i arresten i Nyborg, vides ikke.

ter fødslen sat i pleje og forsvandt ud af familien, før Niels blev født. Han havde også en karriere som løsgænger, betler og anden kriminalitet med adskillige fængselsdomme.

Arkivalierne tyder heller ikke på, at Niels havde nogen kontakt med sine tre søstre Stine Marie, Johanne og tvillingsøsteren Marie. Søstrene tog til Nyborg og fik tjenesteplasser. Storesøsteren Stine Marie tog til Nyborg i 1873, hvor hun fik en plads som husholderske hos Mads Jacob Sørensen. Senere blev hun gift med ham, og de fik fem børn. Johanne, min oldemor, fik i 1873 tjenesteplass hos slagtermester Worm i Nyborg, og i 1879 tog hun til København og fik plads som tjenestepige og boede her resten af sit liv. Tvillingsøsteren Marie rejste til Nyborg i 1875, hvor hun blev gift med Iver Lauritzen i 1881. De fik sammen seks børn.

I Kerteminde boede Niels' fater, Anne Sophie, med sin mand, og en farbror boede i Hølev ved Marslev. Der har således boet familie i Kerteminde og egnen omkring, som han

Det meste af livet, fra han var ca. 20 år og til sin død, strejfede han derfor alene rundt i landet, tjente lidt penge her og der og brugte pengene på brændevin. Når vinteren blev for hård, og han ingen penge havde, sørgede han for at blive anholdt og ved dom anbragt på en tvangsarbejdsanstalt, eller han tog ind på en fattiggård, hvorved han ofte administrativt af Kerteminde Kommune blev anbragt på en arbejdsanstalt eller på Kerteminde Fattiggård. Fra arkivalierne ses, at han tilbragte omkring 11 år på arbejdsanstalter, administrativt anbragt af Kerteminde Kommune.

Niels' liv var således ikke et liv med fast bopæl, fast arbejde, kone og børn. Faktisk nåede han ikke at få nogen af delene. Kun én gang er han i arkivalierne nævnt i en sammenhæng med en kvinde. Det er et tilhold for løsgænger, som han fik sammen med en kvinde ved navn Ane Kathrine Jensen i 1880 af byfogeden i Korsør. De var på det tidspunkt begge "lemmer" på springtur fra tvangsarbejdsanstalten i Korsør. Senere, i 1908, fortæller han til overlægen på Middelfart Sindssygeanstalt, at han flere gange har været forlovet, men aldrig i længere tid ad gangen. Men det er aldrig blevet til ægteskab og heller ikke til børn.

Der hugges sten på Tvangsarbejdsanstalten i Odense ca. 1910. Niels var på anstalten i 1910, så det er måske ham, der er vist på billedet. Odense Bys Museer.

Forsørgelsesberettiget i Kerteminde

Niels var hele livet forsørgelsesberettiget i sin fødekommune Kerteminde. Det var således Kerteminde Kommune, som måtte betale for opholdet, når Niels meldte sig på en fattiggård eller administrativt var indlagt på en arbejdsanstalt eller en forsørgelsesanstalt. Når han meldte sig på en fattiggård i en anden kommune, forespurgte den pågældende kommunes fattigudvalg Kerteminde Kommune, om de anerkendte forsørgelsespligten for Niels, så opholdskommunen kunne få refunderet udgifterne til hans ophold og

hjemsendelse. Samtidig spurgte kommunen, om han skulle hjemsendes. Som regel blev han efter et kort ophold på den fremmede fattiggård hjemsendt til Kerteminde.

Her blev han enten anbragt på fattiggården i Kerteminde eller sendt videre til en arbejdsanstalt, i 1880'erne i Korsør og senere i Odense. Nogle få gange hændte det, at det pågældende fattigudvalg spurgte, om de måtte forsyne Niels med rejsepenge til en bestemt by, hvor han angiveligt ville søge arbejde eller måske allerede havde fået arbejde. Det sagde Kerteminde Kommune som oftest ja til, idet det var meget billigere for kommunen at give ham nogle få kroner til en togbillet end at sende ham hjem med ledsagelse af en betjent, hvilket kunne beløbe sig til 20-30 kr. (i 1880-niveau).

Ved løsladelse fra et fængsel eller en tvangsarbejdsanstalt eller udskrivning fra en fattiggård forespurgte løsladelsesstedet Kerteminde Kommune, hvad man skulle stille op med Niels. Hvis han havde udsigt til arbejde eller måske endda en konkret aftale om arbejde på fx en herregård – hvilket faktisk kun skete en enkelt gang, hvor arbejdet blev skaffet via et fæstekontor – gav kommunen tilladelse til, at han tog direkte hen til arbejdsstedet og bevilgede nogle gange både tøj og rejsepenge. Når han ikke havde skaffet sig et arbejde, blev han på kommunens regning og under ledsagelse af en politibetjent hjemsendt til Kerteminde og afleveret på fattiggården eller sendt direkte til en arbejdsanstalt.

På tvangsarbejdsanstalten

Et ophold på en tvangsarbejdsanstalt var næsten det samme som at være i fængsel. Der var gitter for vinduerne og låste døre, og det var ikke tilladt at forlade stedet. Arbejdstiden var lang og disciplinen hård med fysisk afstraffelse, hvis man trådte ved siden af. Privatliv var der ikke noget af, idet man sov på sovesale. Kerteminde Kommune kunne med Odense Amts godkendelse holde Niels administrativt indespærret på ubestemt tid. Efter afsoning af en dom på tvangsarbejde blev han normalt hjemsendt til Kerteminde Fattiggård, og hvis han ikke nåede at rømme fra fattiggården, eller der ikke var udsigt til, at han kunne få arbejde, røg han tilbage til arbejdsanstalten i Odense, men nu administrativt anbragt. Og herefter gav kommunen ham kun tilladelse til at forlade anstalten, hvis han på forhånd havde skaffet sig et arbejde, eller hvis kommunen vurderede, at der var gode chancer for at finde arbejde, så han kunne forsørge sig selv.

Hvis man arbejdede tilfredsstillende og ud over den normerede tid og i øvrigt overholdt alle regler, kunne man få udgangstilladelse nogle få timer om søndagen. Tilsyneladende

arbejdede Niels hårdt og længe og opførte sig tilfredsstillende, hvilket medførte, at han indimellem fik bevilget udgangstilladelse, som han nogle gange brugte til at forlade anstalten.

Retsgrundlaget for at dømme personer for løsgænger og tiggeri var "Lov om Straffen for Løsgænger og Betleri" af 3. marts 1860. Denne lov var ikke en del af straffeloven, men en selvstændig lov, og det var for det meste efter denne lov, Niels blev dømt. Kun syv gange blev han dømt efter straffeloven, idet han havde begået andre forbrydelser end løsgænger og/eller betleri.

Niels var et dyrt bekendtskab for Kerteminde Kommune

For Kerteminde Kommune har Niels været en dyr borger. Det var kommunen, som betalte for alle hans ophold og hjemsendelser fra fremmede fattiggårde og ved løsladelse fra fængsler eller tvangsarbejdsanstalter, hvor han blev hjemsendt til Kerteminde eskorteret af en politibetjent. Endvidere skulle kommunen refundere udgifterne ved hans ophold, når han blev administrativt anbragt på en arbejdsanstalt. Herudover var han ligeledes en udgift for kommunen, når han blev indlagt på kommunens fattiggård i Langegade 113. Man får et godt indtryk af omfanget af hans mange hjemsendelser og ophold på fremmede fattiggårde og fattiggården i Kerteminde ved at gennemgå referaterne fra fattigudvalget, hvor han fra 1885 til 1939 har været på dagsorden på ca. 90 af udvalgets møder.

Niels Jørgensen som 50-årig. Affotograferet efter glasnegativ i Arrestantnegativer 1905-1945. Rigsarkivet Odense.

Fra 1891 gav "Lov om Alderdomsunderstøttelse" personer over 60 år ret til at søge kommunen om understøttelse, men for at opnå understøttelse var det en betingelse, at man ikke havde modtaget fattighjælp de sidste 10 år og

ikke havde gjort sig skyldig i "en i den offentlige mening vanærende handling", fx løsgænger eller betleri. Disse betingelser kunne Niels imidlertid ikke opfylde på noget tidspunkt i sit liv. Det betød, at han ikke opnåede at få alderdomsunderstøttelse på sine gamle dage, men måtte henslæbe sin alderdom på landevejene som vagabond, på fattiggården i Kerteminde og på arbejdsanstalten i Odense.

Under sin indlæggelse på Middelfart Sindssygeanstalt sagde Niels til overlægen, at "han ikke har Hang til Vagabondering, men allerhelst vil have et fast Arbejde og et roligt Sted at leve under ordnede Forhold". En gang forsøgte Niels at få aldersrente. I maj 1929 holdt det nyvalgte Forsørgelsesudvalg i Kerteminde sit første møde på rådhuset. På det tidspunkt opholdt Niels sig på Arbejdsanstalten i Odense. Niels havde senest været anbragt på Arbejdsanstalten i Odense, herefter på Vorgod Alderdomshjem ved Herning, men var bortgået herfra og senere meldt sig på fattiggården i Søby-Hurup, som på Kerteminde Kommunes foranledning havde sendt ham til Arbejdsanstalten i Odense. Så det er ikke mærkeligt, hvis Forsørgelsesudvalget var i syv sind med hensyn til, hvor de skulle anbringe Niels. Fattiggården i Kerteminde var nedlagt og bygningen i Langegade 111-113 udlejet til en fru Jensen. Hun lejede værelser ud, og Forsørgelsesudvalget fik i februar 1930 anbragt Niels i et værelse hos hende med trussel om, at han blev sendt tilbage til Arbejdsanstalten, hvis hans ophold gav problemer. Niels syntes godt om at være dér, men savnede noget at lave, så i juni 1930 søgte han om at få lov til at arbejde i kommunens anlæg. Det fik han formentlig ikke lov til, for i forhandlingsprotokollen er der indført bemærkningen «bliver på forsørgelsehjemmet (hos fru Jensen i Langegade 113)». Ca. halvandet år senere er der i samme protokol indført, at «Niels Jørgensen søger om Selvforsørgelse. Kan ikke bevilges». Niels er 75 år og havde søgt om at få aldersrente, så han kunne forsørge sig selv, men i loven er det fastsat, at man ikke har ret til aldersrente, når man har modtaget fattighjælp. Så derfor afslog Forsørgelsesudvalget at bevilge Niels aldersrente. I løbet af det næste år opstod der tilsyneladende problemer mellem fru Jensen og Niels, for i april 1933 sendte Forsørgelsesudvalget Niels tilbage til Arbejdsanstalten i Odense, hvor han blev indtil sin død.

Niels dør

Niels blev i august 1939 indlagt på Epidemisygehuset i Odense, hvor han ifølge dødsattesten døde 17. august 1939 kl. 18.30. Lægen konstaterede, at han er død af lungebetændelse. På dødsattesten er nederst anført: "Jordpåkastelse fra Arbejdsanstalten, Klaregade 40, tirsdag d. 22/8

kl. 14¹⁰ ved provst Wellejus". Niels blev begravet på Assistens Kirkegård i Odense. I kirkebogen understreger præsten Niels' anonymitet ved at skrive: "Ægteskabelig Stilling kendes ikke. Alumne på herværende Arbejdsanstalt Klaregade 40. Fødested kan ikke konstateres. Lægens Dødsattest oplyser født i Kerteminde 9. Marts 1857".

Hermed endte et langt liv som vagabond på bunden af samfundet. Jeg tror ikke, det var en selvvalgt vagabondtilværelse, men snarere omstændighederne, der valgte for Niels. Han var ikke blevet udstyret med evne til at styre sit liv, og med en baggrund i en fattig familie, hvor forældrene døde tidligt, hans dårlige skolekundskaber og ringe intelligens evnede han ikke at ændre på sin situation, og

samfundet havde ingen institutioner, som kunne træde hjælpende til. Under indlæggelsen på Middelfart Sindssygeanstalt i 1908 sluttede overlæge Agner Helweg sin erklæring til Retten i Bogense således:

Sluttelig kan jeg ikke undlade at fremkomme med den Bemærkning, at naar jeg ser hen til Niels Jørgensens hele Optræden her i Anstalten, faar jeg et bestemt Indtryk af, at hvis der i Fremtiden kunde skaffes ham Hjælp til at leve under noget beskyttede Forhold med Adgang til fast Arbejde vilde han have Mulighed for at kunne klare sig i Livet paa en bedre Maade end hidtil og udfylde en beskedent Plads i Samfundet.

Niels fik aldrig fast arbejde under beskyttede forhold.

Kilder

Arrestprotokoller

Byfogedarkiver

Folketællinger 1860-1930

Hærens Rytteri, 4. Dragonregiment

Justitsministeriet, 1. Ekspeditionskontor, journalsager, brevbøger

Kirkebøger

Kerteminde Fattigudvalg, Forsørgelsesudvalg og Socialudvalg

Lægdsruller

Middelfart Sindssygehospitals arkiv

Odense Amt, Indkomne sager

Odense Fattigvæsen, Journalsager

Odense Politi, Hovedjournal

Politiets Efterretninger

Retsbetjentarkiver

Sundhedsstyrelsen, Journalsager, dødsattester

Svendborg Fattiggård

Tvangsarbejdsanstalterne i Korsør, Odense, Viborg, Horsens,

Aalborg

Vridsløselille Forbedringsanstalt, Skoleprotokol og Stambog over fanger

Husk at aflevere din slægtsbog!

Slægtsforskernes Bibliotek modtager gerne din slægtsbog, fx i elektronisk form. Så stiller vi den til rådighed på bibliotekets side for alle og for eftertiden. Den bliver også en del af bibliotekets søgbare bestand af bøger.

Kriterier:

Bogen skal være i Word- eller PDF-format.

Du giver os ret til at publicere bogen online.

Bogen må ikke indeholde kommercielle fotos med ophavsret.

Bogen må ikke indeholde personlige oplysninger om nulevende eller nyligt afdøde personer (10 år).

Hvis du er i tvivl, så kontakt os for råd. Vi modtager også gerne et eksemplar af din fysiske slægtsbog.

Kontakt: Per Andersen, Slægtsforskernes Bibliotek, pan@slaegt.dk

www.vortsognshistorie.dk har fået nyt liv

Af Claus Rønlev
Grundtvigsvej 37, 5230
Odense M
claus@ronlev.dk
www.ronlev.dk

Statsbiblioteket (nu: Det Kgl. Bibliotek) i Aarhus tog oprindeligt initiativ til at scanne bogværket *Vort Sogns Historie i 100 Aar* og gav adgang til de scannede filer på www.vortsognshistorie.dk.

På hjemmesiden blev serien omtalt:
"Vort Sogns Historie udkom i 13 bind med en række supplementter, der indeholder flere varianter. Det skyldes, at værket er tæt forbundet med penge, og kun i afledt grad med lokalbibliografiske og lokalhistoriske interesser. Gårde, husmandssteder, mindre virksomheder, og helt almindelige huse blev optaget med eller uden billede, blot de betalte, og kun hvis de betalte, og afhængigt af, hvad de betalte. Om end værket således var styret rent kommercielt, så har det en meget stor historisk værdi for os i dag. Der er vigtige personalhistoriske oplysninger, der er areal- og driftsmæssige oplysninger, og der er i det hele taget informationer af en slags, som i dag ikke alle kan reableres. Altså glæde ved det udgivne, også selv om der er mangelfuld dækning inden for de repræsenterede sogne (kun Jylland), og selv om der er sogne, som aldrig nåede frem til en udgivelse. Hjemmesiden er baseret på en indskanning af de 13 bind udgivet i årene 1950-58. Værket er ikke blevet afsluttet, idet forlaget ophørte, før værket var færdigredigeret".

Slægtsforskere og lokalhistorikere benyttede hjemmesiden flittigt. På et tidspunkt blev hjemmesiden overdraget til Vejle Bibliotek, der desværre ikke i længden så sig i stand til at bekoste vedligeholdelsen og derfor nedlagde siden.

I samarbejde med Slægtsforskernes Bibliotek har jeg scannet Det Kgl. Biblioteks samling på 20 bind. De kan downloades frit fra Slægtsforskernes Bibliotek (bibliotek.dis-danmark.dk).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK banede vejen for, at Vejle Bibliotek har frigivet domænet www.vortsognshistorie.dk til mig og linker nu til en artikel på min hjemmeside. Artiklen beskriver de enkelte bind og lister de omtalte sogne. Med CTRL + F er det nemt at søge efter et sogn.

EFTERLYSNING:

Det Kgl. Biblioteks samling på 20 bind er ikke fejlfri og ikke komplet. Flere bind mangler adskillige sider, og serien omfatter flere end de 20 bind. Hvis du er i besiddelse af et komplet bind eller helt nyt bind og vil tilbyde det til scanning, er du meget velkommen til at kontakte Claus Rønlev på claus@ronlev.dk.

Smugkroer i Himmerland

Af Inger Andersen
inger.rasmussen@outlook.dk

På tingstedet i Bonderup i Ellidshøj Sogn syd for Aalborg blev der den 4. juni 1689 forkyndt en kongelig forordning, hvorefter "Kroerhold samt Destiléeér Pander eller Brendeviinß hatte" med øjeblikkelig virkning ikke var tilladt på landet.

Da Aalborg By havde eneret på udskænkning i 3 mils omkreds, var det ikke tilladt at udskænke hverken øl eller stærke drikke i landsbyerne inden for denne radius.

I mange af landsbyerne langs landevejene fra Aalborg til henholdsvis Viborg og Hobro lå der op til flere smugkroer, for det er klart, at hverken tørst eller gamle vaner rettede sig nøje efter de foreskrevne mil.

Ejerne af de små smugkroer synes ikke at have haft megen respekt for gældende lov. Desuden er de tørstige stamgæster nok blevet ved med at banke på og har givet kromanen M/K en tiltrængt ekstraskilling.

Næsten 18 år efter forkyndelsen af den kongelige forordning sagsøgte Aalborg Borgerskab og Consumptionsforvalter den 31. marts 1707 2 kvinder og 18 mænd i Himmerland for krohold og ølsalg uden tilladelse.

Disse 20 personer overtrådte altså loven ved at drive smugkro, hvilket alle på trods af gode undskyldninger blev dømt for.

Hvem var disse 20 lovovertrædere?

Et par af dem kan jeg identificere, og jeg vil her fortælle lidt om deres baggrund, men først skal alle nævnes.

De 2 kvinder er smeden Hans Lodvigsen's enke, Karen Christensdatter, i Ellidshøj og Margrethe Christensdatter i Vestre Mølle.

De 18 mænd er Ib Jensen, Niels Keldsen, Poul Mikkelsen og Chr. Pedersen, alle i Nørholm. Poul Jensen, Mads Lyngberg, Jens Mølgaard og Niels Pedersen i Brohuset, alle i Svenstrup. Chr. Poulsen, Niels Poulsen, Poul Sørensen i Sønderholm. Chr. Poulsen og Jens Worm i Brohuset, begge i Restrup. Jens Smed og Chr. Laursen i Ferslev. Niels Poulsen i Bonderup, Villads Sørensen i Dal og endelig Christen Nielsen Skrædder i Ellidshøj.

Den ene af de anklagede kvinder var enken Karen Chri-

stensdatter i Ellidshøj. Da retssagen begyndte, havde hun været enke efter smeden Hans Lodvigsen i knap et år og var alene med to små drenge på 5 og 2 år, så hun skulle tjene til dagen og vejen. Hun har nok gået i dagleje og har altså drevet smugkro. Men der var også smedeværkstedet, som blev lejet ud til den læredreng, Hans Lodvigsen havde haft. I en Ekstraskatteliste står der: "Hans Lodvigsen Smed er for nogen rum tid siden afgangen og der er ei anden Smed end en halvlært Dreng navnlig Stephan Christensen, som noget fusker paa Smedehaandværk".

Karen havde været tjenestepige hos smeden, hvis kone døde i juni 1699, hvorefter han og Karen blev trolovet 18. oktober samme år. Da smeden døde i 1706, skrev præsten, at han var 62 år, så han har ved indgåelsen af ægteskabet med Karen været ca. 55 år. Karen Christensdatter var et almindeligt navn, men det er nok smedeenken, der 1708 indgik nyt ægteskab.

Den anden anklagede i Ellidshøj kender jeg udmærket, for han er en af mine 5 x tipoldefædre på min mormors side. Da der først er bevaret kirkebog for Ellidshøj Sogn fra 1691, vides intet om hans dåb eller vielse. Hans begravelse kan heller ikke findes, da flere sider af kirkebogen mangler. Alligevel kan der tegnes et billede af ham ved hjælp af en arvesag, retssager og skatteregnskaber.

Faderskabssag

I 1664 blev der rejst faderskabssag mod Niels Christensen Skrædder i Ellidshøj, som var Christen Nielsen Skrædders far. Chr. Nielsen Skrædder var efter tidens navneskik ældste søn af Niels Christensen Skrædder, for den førstefødte søn skulle opkaldes efter sin farfar. At Chr. Skrædder lærte faderens håndværk og senere overtog hans værksted var ligeledes efter den tids skik.

I listen over Kop- og Kvægskat november 1682, som var en af tidens utallige ekstraskatter, er Niels Christensen Skrædder med hustru Maren Lavesdatter og søn Christen Nielsen anført. Andre børn er ikke nævnt, for de skulle være mindst 10 til 12 år, før de talte med i skattesammenhæng. Der var imidlertid flere børn, som man ved et tilfælde hører om i en

arvesag. I 1712 døde der nemlig en gift, men barnløs skræddersvend i Aalborg, hvis enke agtede at indgå nyt ægteskab. Efter den tids arvelov tilfaldt den ene halvdel af arven enken, men den anden halvdel gik til den afdødes familie. I skiftet efter Frederik Nielsen Skrædder er nævnt hans mor Maren Lavesdatter og seks søskende, hvoraf Chr. Nielsen, Skrædder i Ellidshøj, står øverst på listen. Ingen af de øvrige søskende er blevet i Ellidshøj, og de forekommer temmelig udfarende med bopæl på fx Øland, i Karlslunde på Sjælland eller havde ukendt opholdssted. Da faderen ikke nævnes, må han være afgået ved døden.

I et par retssager i henholdsvis 1687 og 1705 spiller Chr. Nielsen Skrædder en rolle.

Slagsmål

I 1687 blev Chr. Skrædder stævnet, fordi han havde været involveret i et slagsmål med en tjenestekarl på herregården Raakilde.

I 1705 stævnedes Chr. Skrædder en mand, han var blevet uvenner med. Denne ville slås med Chr. Skrædder og medbragte en fork eller et lignende redskab til formålet. Men da voldsmanden ikke mødte ham, gik det ud over skrædderens kone og lille søn. I Justitsprotokollen skildres tildragelsen således: "Konen blev staaendis ved Døren, da slog bemelte Chr. Sørensen først Chr. Skrædders Kone Maren Andersdatter med Piggen eller Spydet, som han hafde i haanden ved hendis venstre øje it stor slag, som hun deraf falt om kuld og bløede meget [...] og blev hun da liggendis saasom død paa stedet indtil der kom nogle kvinder af byen som bar hende ind og lagde hende paa sengen, hvor hun maatte blive liggende nogle dage og motte lade hente badskærer til sig fra Aalborg". Voldsmanden blev dømt til at betale sagsomkostningerne samt en bøde.

Den gængse forestilling om skræddere som stiltfærdige mænd krakelerer lidt efter lidt i Chr. Skrædders tilfælde.

I skatteregnskaber kan Chr. Nielsen Skrædder følges. Han boede i et såkaldt gadehus dvs. et hus uden jord, som tilhørte herregården Raakilde. 1699 nævnes han som "Chr. Nielsen og Hustru uden Kvæg", 1704 som "Chr. Nielsen, Skrædder og Hustru 1 Barn" og 1711 står der "Christen Skrædder, syr Skind og Vadmel."

Sidste belæg for Chr. Skrædder ses i Kopskatten 1719, hvor han står som "Husmand Christen Skrædder som bruger Skrædderhaandværk".

Brændevinsudstyr

Hos begge lovovertredere i Ellidshøj fandtes udstyr til ølbrygning og brændevinsbrænding. I gamle dage bryg-

gede faktisk alle øl, der var både børns og voksnes daglige drik. Men den forefundne mængde kunne ikke kun være til eget brug. Tungt vejede det, at begge havde "hat og piber", dvs. udstyr til brænding af brændevin.

Karen Christensdatter kom med udflugter om, at udstyret ikke tilhørte hende, men var videregivet som betaling for gæld og bare endnu ikke afhentet. Ifølge retsdokumentet kommenterede Chr. Skrædder ikke, at der var fundet en (brygger-)kedel i grue (dvs. indbygget kedel) og "i Kielderen 1 Td got Øl nylig brøget" samt hat og piber.

En brændevinshat med pibe. Den er fra 1700-tallet og stammer fra Vendsyssel, hvor den dukkede op af jorden under markarbejde. Den var en del af udstillingen #dinhistorie på Rundetårn i 2010. Foto: Kathrine Tobiasen.

Den tredje anklagede, Villads Sørensen med smugkro i Dal, havde også det sædvanlige udstyr til brygning og brænding. Han stammede fra Gug i Sønder Tranders Sogn og var født ca. 1646 som søn af Søren Lauridsen og Sophie Sørensdatter Gied. I arvestridigheder efter Søren Nielsen Gied (ca. 1583-1679) var han værge for sin mor, for en kvinde kunne naturligvis ikke selv optræde i en retssag. I Gug havde han indtil 1693 været fæster af en kvart gård under Aalborg Hospital, men afstod fæstet til en slægting. Derefter giftede han sig til en bedre gård i Dal, hvor han døde 1717 i en alder af 77 år og 5 måneder. Han var var bror til Laurids Sørensen i Visse i Nøvling Sogn (1653-1720), en af mine 6 x tipoldefædre på min morfars side.

Dommen var ens for alle, nemlig betaling af sagsomkostningerne og hver en bøde på 3 Rigsdaler, hvilket i datiden sprog lød således:

"Og betaler de multerede denne processes omkostning :/ tillige med mulcten /: til Aalborg Borgere med 3 Rigsdaler"

Min viden om smugkroer i Himmerland er udtømt, så jeg giver stafetten videre til andre slægtsforskere og historisk interesserede, som har lyst til grave i gamle dages spændende historier.

Ulighed

Af Carsten Carlsen
Engvej 29, 4270 Høng
Telf. 23 21 37 06
uv8d63q4@gmail.com

I medierne bliver der ofte bragt synspunkter om, at uligheden er steget, altså den økonomiske ulighed. Det er vist et almindeligt synspunkt, at uligheden er steget i vesten de sidste 15 år, men at den samlede ulighed i verden ikke er ændret, idet uligheden i samme periode er faldet i østen. På grund af globaliseringen er mange arbejdspladser flyttet fra vest til øst, hvilket bl.a. har ført til, at 300 millioner kinesere er løftet ud af fattigdom og nu må betegnes som middelklasse, der økonomisk svarer til vestens middelklasse. Det er jo glædeligt, men afhjælper ikke her og nu problemerne for den arbejdsløse i vest.

Et interessant spørgsmål er herefter, hvordan det påvirker mindre bemidledes hverdag og liv at have meget få penge at leve for. Her læser vi om, hvordan det kan gå ud over børns fritidsmuligheder eller deltagelse i kammeraternes sociale aktiviteter, eller vi hører om den unge mand, der opgiver og begynder et liv på gaden tilsyneladende uden fremtidsmuligheder.

Når det kan være sådan i dag, hvordan klarede man sig så i slutningen af 1700 -tallet? Jeg vil forsøge at få svar på det spørgsmål ud fra min egen slægt. Min fars gren af min familie har i flere generationer arbejdet på Løvenborg Gods ved Holbæk.

Løvenborg Gods

Jeg begyndte derfor min søgning på Slægtsforskernes Biblioteks webside ved at skrive Løvenskiold, som var godsejerens slægtsnavn dengang, og som har givet navn til godset. Det gav en række muligheder, hvor det viste sig, at materialerne fandtes på Rigsarkivet, men biblioteket havde altså denne oversigt over materialer vedrørende Løvenborg, som var vigtig

for mig. Jeg måtte fortsætte min søgning på Rigsarkivet.

Jeg gik så i gang med Daisy og lærte om arkivserier og arkivskaber m.v. Jeg bestilte fem kasser med breve mellem godsejeren og de ansatte. Allerede i første kasse fandt jeg flere interessante breve.

Min 3 x tipoldefar, Niels Rolsted, født i 1760, blev ansat som skriver og tjener på Løvenborg i 1782. Herfra blev han pensioneret i 1836, og i 1841, 82 år gammel, skrev han sine erindringer, som der her bliver citeret fra.

Efter 13 år som tjener og skriver, syntes baronen, at Niels skulle fæste en nyopført gård med navnet "Nyssonnerup". I den forbindelse fik han en økonomisk håndsrækning fra baronessen.

"Da jeg skulle have Gaarden, laante jeg 400 Rdlr., som hendes Naade Baronessen gik i Caution for".

Det gik slet ikke som landmand, så efter to år afhændede han gården uden tab. I den forbindelse skriver han:

"Herskabet var nu flyttet fra Vognerup til Løvenborg, men vedblev ædelmodig at sørge for mig, thi det overlod mig for den Sommer Beboelseslejlighed paa Vognerup, hvor jeg fortjente Føden som Tømmermand ved Arbejde, Hr. Baronen lod gjøre og for hvilket han betalte mig rundeligen"

Herskabet tager sig altså af ham og hans familie, efter at det mislykkedes med at være landmand.

Herefter blev han ansat i sit ønskejob som skovfoged og senere skovrider i Fledskov ved Ugerløse, en af baronens mange skove. Han flyttede ind i den "usleste Hytte jeg nogensinde har set." Han fik gennem årene opbygget stedet med en række bygninger og fik lov til at kalde det "Skovlyst".

Hytten Skovlyst, som Niels Rolsted boede i og udbyggede.

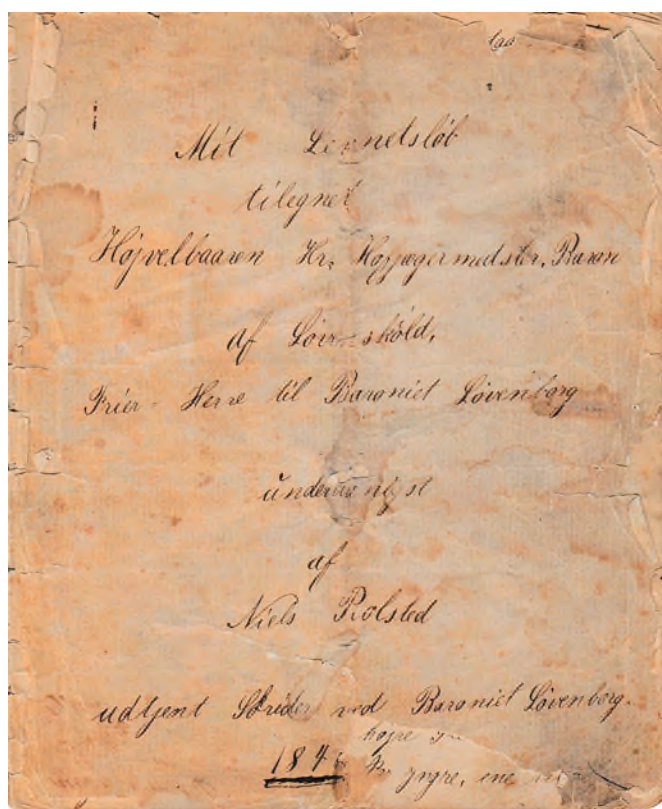

Den flotte pokal, Niels Rolsted fik for sin tro tjeneste.

Efter 50 års tjeneste overrasker baronen Niels ved en tidlig morgen at komme med en pokal.

"Intet mindre end en stor Sølvpokal, indvendig forgyldt og udvendig graveret mit Navn, Aarstalet 1832 og "For 50 Aars tro Tjeneste". Inderlig rørte mig dette Bevis på min ædle Herres Bevaagenhed". Selvbioografien er tilegnet "Højvelbaarne Hr. Baron af Løvenborg Friherre til Baroniet Løvenborg" og befinder sig på Rigsarkivet.

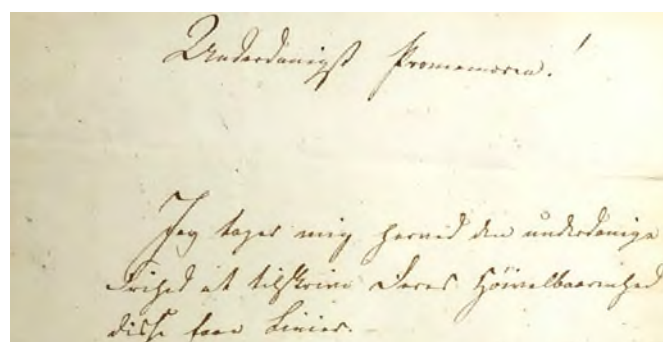
Her gengives et enkelt brev fra 1831 skrevet af Hans Christian.

Forsiden til Niels Roldsteds håndskrevne erindringer.

Niels og hans kone, Mette, fik ti børn, hvoraf de to første døde 1 år gamle. Den ældste søn, Frederik, kom til Norge, hvor han var bestyrer for Hollen Jærnværk, som familien Løvenskiold ejede. Han blev senere amtmand. En anden søn, Hans Christian, blev gartner på Løvenborg, og fra ham og hans kone har jeg, i Løvenborgs arkiver, fundet breve til baronen, når denne om vinteren boede i København.

Brevene fortæller om dagligdagen på godset, men siger samtidig noget om forholdet mellem godsejeren og hans ansatte.

Indledningen til brevet fra Hans Christian 1831

Underdanigt Promemoria

Jeg tager mig hermed den underdanige Frihed at tilskrive deres Højvelbaarnighed disse faa Linier.

Formedelst dette elendige Vejr gaar det kun langsomt med Hugningen af Pil og Grøntsniit, thi Arbejderne maa næsten gå hjem for tidlig hver Dag. - De store Elle og Kastanje Grene i Haven ved Engporten fik jeg godt ned, men med megen Umage, thi de hængt begge to sig fast. - I Dag otte Dagen saa jeg Viben første gang, og i gaar saa jeg Hejren og i Dag saa jeg først de smaa blaa Skovduer, som man holder for er Sneppens Følgesvend, altsaa kan vi nu vente at se disse, i Fald der kommer nogen i Aar.

Min Trine har slet ikke været vel i de sidste 8 dage af Forkølelse, ondt i Hovedet, Tænderne og Halsen, men jeg vil dog med Guds Hjælp haabe, at det ikke skal faa onde Følger. Derimod er begge Drengene raske. - Fader var her i gaar og var frisk og vel. - Fruen Stricher bedre sig hver Dag.

Hvis Deres Velhøjbaarenhed befinder Dem vel vil det meget glæde os.

At de alle er vel Velbefindende er vel ikke at spørge om.

Løvenborg d. 11. marts 1831.

Underdanigt

Roldsted

Foruden den flotte håndskrift bemærker man datidens høflighedsformer som "underdanigt", "velhøjbårenhed", men det mest bemærkelsesværdige er den umiddelbare tone, der på trods af høflighedsfraserne, skinner igennem i brevet. Det er almindelige dagligdags ting, Hans Christian skriver om, og andre breve tyder ligeledes på et forholdsvis tæt forhold mellem godsejeren og hans ansatte, selv om der er stor økonomisk ulighed.

Vi skal nu se lidt nærmere på dette forhold. På *Slægtsforskerens Bibliotek* befinder der sig et hæfte med titlen *Blade af en Dagbog* med et års dagbogsnotater fra 1789 skrevet af Baron og Amtmand M. H. Løvenskiold.

Gennem en række korte udpluk får vi her en konkret beskrivelse af forholdet mellem godsejer og ansatte.

Baronen måtte næsten daglig "udvise Gærdsel", ligesom der til langt hen på sommeren måtte tildeles "Ildebrændsel". På samme måde fortsatte tildelingen af heste og kreaturer. Kikker vi baronens regnskab igennem for 1789, ser vi, at det drejer sig om flere hundrede rigsdaler, som ganske vist skulle afdrages af bonden over en årrække eller eventuelt indgå som en gældsforpligtelse ved fratræden.

Manglen på likvid kapital er mærkbar, og gjorde fæsteren afhængig af godsejeren. Gang på gang står der "har givet" hest, ko, gærdsel, kvas, hø eller halm, såkorn m.v., men det skal betales tilbage med renter.

Men der er grænser for udbygningen af bønder og

husmænd. Godsejeren skal hele tiden forhandle med bønderne om løn for det arbejde, de skal udføre. Lønnen blev ofte udbetalt i naturalier.

Efter at have læst hæftet er det mit indtryk, at der er et gensidigt afhængighedsforhold mellem de to parter. Uligheden er kolossal stor, men kun ved at behandle hinanden med respekt fungerer hverdagen. Godsejeren tager ofte rundt til gårdene for at se, hvordan det står til, og hvor der er brug for hjælp.

Helt centralt er det godsejerens opgave at sørge for de fattige. Der er på dette tidspunkt ikke nogen kommunekasse til det. Det har sikkert været forskelligt, hvor meget den enkelte godsejer har følt sig forpligtiget, men for M. H. Løvenskiold har det været en del af hans arbejde at gå ud og afhjælpe fattigdom. Allerede på dette tidspunkt var han begyndt at flytte gårde ud og lade fæstebønder afløses af selvstændige bønder. Han så muligheden for mere frie og aktive bønder, der kunne klare sig selv og ikke skulle være afhængige af herremanden.

Det kan af mange grunde være vanskeligt at sammenligne ulighed dengang og nu, men det fremgår tydeligt, at til trods for den store ulighed i 1700-tallet er de fattige ikke uden hjælp. Men man var bundet til sit herskabs nåde eller unåde, og de fleste af os vil nok foretrække nutidens mere anonyme hjælp baseret på love og ikke på et enkelt menneskes godtbefindende.

3. januar

"... nogle betaler selv, de Fattigste betaler jeg..."

17. januar

"... bestemt for 1 a 2 Aar endnu at vedblive at give Underholdning til den galne Kones Dreng af Maarsø til Peder Christensen i Kundby, givet en Enke i Butterup et Læs Kvas, Jens Nielsen ligesaa, 1 Læs Kvas til gamle Jens Jensen ..."

14. marts

"... lovet Christian Jensens Enke i Holløse en Kakelovn, fordi hun afleverede Gaarden i saa ypperlig Stand til Sønnen. Lovet Jens Hansen en Hest ..."

20. marts

"... Christopher trænger til Foeder."

25. marts

"Laant Niels Sørensen i Tudse Penge til et godt Plovbeest

Bestemt at Jens Larsen skal have en Koe

Toppen (af en udgaet Ask) skal Husmand i Allerup have, givet 2 andre Fattige i Allerup et Læs Kvas og Peder Lundemand 1 Læs Kvas.

31. marts

Rasmus Olsen faar 2 Heste til Sandbye og Erik Pedersen i Holløese en Hest.

Tema: Liv- og gangklæder

Af Kathrine Tobiasen

Korsagervej 13, 8940 Randers

Tlf. 41 28 65 30

Mail: kto@slaegt.dk

Indledning

I Danmark bor vi i et område på kloden, hvor man er nødt til at pakke sig ind for at beskytte sig mod regn, blæst og kulde. Det har beboerne derfor gjort siden tidernes morgen. Man har taget, hvad man havde for hånden; i starten var det skind fra dyr, man kunne svøbe sig i, men efterhånden fandt man ud af at udnytte materialer som uld fra får og hør fra planter og forarbejde dem til tekstiler, der kunne sys eller strikkes klæder af. Som igen inspirerede til at skabe mønstre og modeller, der kunne farves og pyntes på forskellig vis. Moder opstod og udviklede sig lokalt og efter stand – og snart var folks tøj også noget, der kunne være med til at placere dem i samfundspyramiden, fra fyrsternes kostbare pelsværk og silke, importeret fra fjerne lande og garneret med kunstfærdige kniplinger og broderier, til almuen simple, hjemmegjorte dragter uden megen pynt og pjank.

Tøj var ikke bare noget, der skulle holde kulden ude, det kom også uvægerligt til at markere standsforskelle. Særlig grelt var det i barokken, hvorom R. Broby-Johansen skriver: *Af de forskellige funktioner, dragt kan have, er så åbenbart de repræsentative dominerende i baroktiden. I den hollandske borgerdragt er soliditeten det afgørende, de robuste og sunde drag i dragten stammer derfra, i den franske hofdragt lægges vægten på den ekstravagante luksus; det festlige og forfinede har den oprindelse.*¹

Peter Henningsen fortæller i sin bog *Dengang vi var bønder* om, hvordan bonden altid var genkendelig: *Det var det typisk bondske – bondestilen, som Anton Nielsen kaldte det – hvad den så end bestod i, som altid skinnede igennem og "afslørede" ham i et selskab af ikkebønder. Selv de bedste klæder kunne ikke skjule, at der var en bondekrop inde. Før 1800-tallets sidste tredjedel gik bønder klædt på en ganske anden måde end byboerne.*²

Der har været en klar forskel på by- og landboeres dragter – og selvfølgelig på de adelige og højborgerlige kredses. Ikke blot kunne borgere og adelige hulle sig i dyrere gevandter, de havde også overskud til tiere at skifte ud i garderoben med det resultat, at nye moder lettere vandt indpas blandt

dem. På landet var man derimod mere konservative. Tøj var skabt til at blive slidt op gennem generationer og var en ikke uvæsentlig del af den arv, en person efterlod til sine efterkommere, og derfor kunne det tage årtier for nye stilarter at finde vej til kisterne med liv- og gangklæderne. Endelig lå det dybt i bønderne, at de endelig ikke måtte skille sig ud fra mængden ved fx at vise sig i alt for anderledes tøj.

To moderigtigt klædte unge damer af højborgerlig stand i starten af 1800-tallet. Deres kjoler er i tidens dominerende mode, empirestilen. C. W. Eckersbergs portræt af Mendel Levin Nathansons to ældste døtre, Bella og Hanna, er fra 1820. SMK Open.

Klædedragter har altså en del at fortælle om de personer, der har båret dem op gennem historien. Og heldigvis for os slægtsforskere har vi rigtig gode kilder at øse af, som gør

¹ Broby-Johansen: *Krop og klær*, s. 155

² Henningsen: *Dengang vi var bønder*, s. 90

Tema: Liv- og gangklæder

det muligt for os at få en ganske klar forestilling om, hvordan vores aner har klædt sig. Det vil dette tema se nærmere på. Der vil være særlig fokus på perioden 1700-1850 på grund af de specielt gode og slægtsforskervenlige kilder, der eksisterer for perioden.

Klædedragter i kilderne

Når vi skal finde kilder til, hvordan folk før i tiden har klædt sig, er der bevaret en del dragter, som kan beses på museer, og som forskere har beskrevet i diverse værker. Desuden er samtidige billeder – malerier, tegninger og fotos – oplagte. De viser direkte, hvordan tøjet har set ud, og der er bevaret billeder så langt tilbage i tiden, at det rigeligt dækker enhver slægtsforskers behov. Kalkmalerier i visse kirker illustrerer, hvilke gevandter middelalderens mennesker bevægede sig omkring i, og siden følger malerier, raderinger, stik m.v. i lange baner. Man kan med rette indvende, at det mest var velhavere, adelige og fyrster, der havde mulighed for at lade sig forevige på den måde, men der eksisterer dog mange billeder, hvor jævne folk har sneget sig ind, hvis man ser sig lidt omkring i billedkunstens verden.

Det er de færreste af os, der har så bemærkelsesværdige aner, at de er blevet portrætteret, så vi kan få dokumentation for, hvad de personligt har ejet af klædningsstykker. Her må vi nøjes med en forestilling om, hvordan tøjet generelt så ud. Men ved siden af billederne har vi en anden kilde, der bringer os helt tæt på hver enkelt person, også de helt små i samfundet. Det drejer sig naturligvis om skifterne, den på flere måder mest suveræne kilde, vi kan gribe til.

Ved skiftet opgøres boet efter en afdød, og alt registreres og vurderes. Blandt boets genstande nævnes også tit tøjet; der er dog ingen garanti for, at det sker ved alle skifter. Det kan være, som da Kirsten Christensdatter i Ål Sogn, gift med en gårdfæster, i 1729 er død, og skriveren kan notere i skiftebrevet:

Dend Sal: Kones Lif og gang Klæder, som er faae og ringe, begierde Enche Manden, at maatte blive deelt mellem børnene, som ogsaa blef hannem tilsted, og der for ej andført.³ Eller som ved skiftet efter gårdmand Terkel Jørgensens kone, Karen Madsdatter, i Yderik, Torstrup Sogn, i 1736:

Terkel Jørgensen berettede at hans Sl: Koene hafde givet hendes Eeniste Datter Anne Terkelsdatter alle sine Gangklæder, for hendes havde Umage og megen Opvartning udj hendes Sl: Moders Svaghed, som Terkel Jørgensen tilligemed hosværende Sødskende biefalt.⁴

Men den gængse praksis har været, at indholdet i klædeki- sten blev betragtet som en del af boet og følgelig behand- let som sådan. Altså blev alle beklædningsdele opregnet og beskrevet; vi ser, hvilket stof de er syet i, og hvordan farven har været, om det er gammelt og slidt eller nyt og måske forsynet med sølvknapper. Vi er langt fra brug-og-smid- væk-tiden; tøjet har en værdi, selv om det måtte være af ældre dato, og det bliver givet videre til arvingerne eller eventuelt solgt på auktion.

At klæderne var en vigtig ting, viser følgende eksempel fra Ål Sogn 1767, hvor gårdfæster Anders Christensen var død uden at efterlade sig livsarvinger. Det var følgelig enken og afdødes far, der måtte forhandles om. Enken skulle, som lo- ven foreskrev, fortsætte ved fæstet og svare svigerforældre- nes aftægt, men mandens efterladte klæder kunne hun ikke råde over; de skulle pænt deles mellem hende og afdø- des to brødre. I skiftet opregnedes nøje, hvad brødrene til- kom: *1 graae Veymels Kiortel, 1 sort Klæde dito, 1 blaae Væst med 13 Sølv Knapper, 1 brun Væst og 1 blaae Lifstk.⁵ Livstykket, der normalt bruges om kvindetøj, må være en brystdug.*

Skifternes store periode som kilde til beklædningen er 1700-tallet og første del af 1800-tallet. Op gennem 1800-årene bliver skifterne tyndere, og vi finder ikke så tit garderoben beskrevet. Det kunne ellers have været spæn- dende, da det netop er i denne periode, landbefolkningen bevæger sig væk fra den særlige bondestil, og moderne be- gynder at skifte mere heftigt. Men til gengæld kommer en anden kilde til, nemlig fotografiet, og efterhånden får både den jævne befolkning og de, der er højere på strå, mulig- hed for at besøge fotografens atelier. Og samtidig har flere beklædningsgenstande overlevet tidens tand og kan ses fx på museer. Vi er altså ikke ladt i stikken.

Kvindedragter

Vi lægger ud med et eksempel fra et skifte. Maren Vistis- datter var gift med Mads Thomsen, fæster af en gård af jævn størrelse i Gødsvang, Tistrup Sogn. Da hun døde efter bare fire års ægteskab i 1739, kunne hendes liv- og gang- klæder opgøres til følgende:

- 1 Sort Kiortel 6 rdl.*
- 1 Sarsestrøye med Sølf Knapper 1 rdl. 1 mk.*
- 1 brun stoffes trøye 5 mk.*
- 2 brun Vadmels trøyer 1 rdl. 2 mk.*
- 1 Callemanches Buol med uldne Ermer 4 mk.*
- 1 grøn Buo 1 mk.*

3 Skifteprotokol for Hesselmed 1725-1758, fol. 30 ff.

4 Skifteprotokol for Lundenæs-Bøvling Amter 1731-1741, s. 125

5 Skifteprotokol for Hesselmed 1758-1808, fol. 117-18

Tema: Liv- og gangklæder

- 1 grøn Firsellet⁶ Skiørt 1 rdl. 2 mk.
- 1 Rød skiørt 3 mk.
- 1 brun dito 3 mk.
- 1 Sort Vadmels skiørt 3 mk.
- 1 graa Vadmels dito 2 mk. 8 sk.
- 1 Sort Kaabe 3 mk. 8 sk.
- 1 Sort Trøye 3 mk.
- 1 Sort Fløyels Hue 4 mk.
- 1 grøn Tørklæde 2 mk.
- 1 Cartuns Forklæde 2 mk.
- 1 blaa Forklæde 1 mk.
- 2 pr. strømper 1 mk.
- 1 Trøye og 1 gl: Buol⁷ 1 mk.

Den gode Maren hørte ikke til de fattigste og behøvede bestemt ikke gå i det samme tøj hver dag. Den sorte kjortel, en kjole i et stykke, der står øverst på listen og er langt det dyreste stykke, kunne gerne tages som et tegn på, at ejeren var rimeligt velhavende. Dernæst følger fire trøjer, den korte jakke, der slutter ved taljen; i Marens tilfælde er de to af finere stof og den fineste endda forsynet med sølvknapper. Trøjen kunne have et kort skød, der måske var lagt i læg. Bullen, der også ses under benævnelser som livstykke eller snøreliv, er en kort jakke uden ærmer; den ene af Marens er syet i det brokadelignende stof, calleman, og har løse ærmer i uld. Det stemmer godt med, at bullen i hvert fald i perioder har været betragtet som stadstøj, der blev båret under trøjen. De uldne ærmer er måske et levn fra en tid, hvor det var almindeligt at have en såkaldt natttrøje under bullen. Natttrøjen var en strikket sag, beregnet på at blive båret inderst – og måske også om natten (deraf navnet); i visse perioder og miljøer var natttrøjen en del af festtøjet og kunne være udført i dyre materialer.

Næst på listen kommer fem skørter i forskellige farver, og heller ikke her er vadmels det eneste materiale, der har været ved hånden. Vadmelskørterne har været beregnet på hverdagsbrug. I mange dele af landet har det været almindeligt at bære flere skørter oven på hinanden.

Maren har haft en enkelt sort kåbe. Ordet kan godt snyde lidt; der er nemlig ikke tale om en lang frakkelignende sag, men ofte en kort kappe, som kvinderne bar over skuldrene. Somme tider var den udstyret med en krave. Den var lukket med knapper eller hager, der kunne være i sølv. Den sorte fløjls hue har nok været Marens fine hovedbeklædning til brug i fx kirken, og ved siden af har hun sikkert haft andre, der ikke er fundet værdifulde nok til at blive medtaget i opgørelsen.

6 Firsellet = Firskaffet, en særlig vævning

7 Skifteprotokol for Nørholm og Lunderup Godser 1719-1756, fol. 116 ff.

19. En Pige fra Ringkøbing-egnen

A young Girl from Ringkøbing-egnen

Pigen fra Ringkøbingegnen har matchende bul og skiørt. I bullens udringning er stukket et broget tørklæde og under den bæres en natttrøje. På hovedet har hun egnens karakteristiske kvindehat, forsynet med silkebånd om pulden og stivede lærredsvinger. Maleri af C. F. Lund 1864.

Der er kun nævnt et tørklæde, som her er grønt. Tørklædet var ellers en central del af påklædningen og optræder i så at sige alle skifter, gerne i flere eksemplarer. Det blev båret om halsen eller rundt i kjolens eller trøjens udskæring og stukket halvt ind under denne. Tørklædet var et felt, hvor kvinderne kunne slå sig løs med farver og anden pynt – og lækre stoffer. Da der ikke gik så meget stof til, havde også de mindre bemidlede råd til at flotte sig, når de købte deres tørklæder hos omrejsende kræmmere.

Maren har haft et par forklæder, det ene i bomuld (kattun). Forklæderne var ikke nødvendigvis en del af arbejdstøjet; i perioder var de syet i fint stof og blev brugt som ekstra pynt ved festlige lejligheder, og selv fine fruer i byerne kunne gå til selskab med et kniplingskantet forklæde over skørtet. Endelig er der to par strømper, men derudover nævnes ikke fodtøj. Det er ret bemærkelsesværdigt, at kun få af tingene betegnes som gamle.

Tema: Liv- og gangklæder

Også selvejergårdmand Knud Christiansens kone efterlader sig i 1744 en *Calamankes Livstøk med blaa Damaskes Ærmer*. Hun har desuden kunnet vælge mellem en grøn damaskes og en rød og grøn sarses (atlavkævet uld) trøje og til dagligbrug har hun fem *hjemgjorte Trøyer* i forskellige farver. Der er otte skørter i hendes kiste, de fleste af dem hjemmegjorte; også den blå kjole er hjemmegjort, men ikke desto mindre med 1 rdl. 4 mk. det dyreste stykke i garderoben. Som noget ret sjældent i hendes miljø ejer hun et par *Læder Handsker*.⁸

Mere beskedne var forholdene hos Dorthe Nielsdatter, gift med en gårdfæster i Billum og død 1742, men hun har dog kunnet gå i kirke i en sort, ulden kjole *drettet med blor lerit* (foret med blårlærred), vurderet til 1 rdl. 2 mk. Desuden nævnes i skiftet et rødt *sarsis* skørt, et sort vadmels skørt og en *sarses* trøje – de sidste to betegnes som slidte, og den sorte klædestrøje får prædikatet gammel⁹.

Klædekisten har heller ikke just været overfyldt hos Else Melchiorssdatter på Læsø (død 1751). Den salig kones gangklæder bestod af fire skørter i henholdsvis klæde, hverkens (et stof af uld og hør) og de to sidste i ry (groft, opradset uld) samt en sort og en blå trøje, begge i klæde. Men et sort, trykt livstykke, der var forsynet med 14 sølvhægter, peger i en lidt anden retning¹⁰. Måske har det ikke stået helt skidt til alligevel. Læsøkvinderne var kendt for at fremvise en del af familiens formue i netop sølvudsmykningen på trøjer og buller.

Hos en anden Læsøkvind, Karen Larsdatter Dam, gift med skipper Berthel Larsen Dam og død 1761, finder vi så meget sølv, at det bliver vejjet og vurderet efter vægten:

Een blaar Klædes Livstk: med 15ten Sølv knapper udi, vog¹¹ 4 lod¹² á 3 mk. er med Livstk: vurderet for 2 rd. 2 mk. 8 sk.

Een Ulden Damaskes dito med 16ten Sølv knapper udi, vog 3 1/2 lod vurderet med Livstøkke for 2 rd. 1 mk. -

1 gammel Vadmels Livstøk med 16ten Sølv knapper udi vog 2 1/2 lod á 3 mk. med Livstøkke 1 rd. 3 mk. 12 sk.

1 sort Plødses Liv støk med 15 stk. Sølv maller, vog 3 lod á 3 mk. er med Livstøkket 2 rd. 1 mk. 12 sk.

1 Sølv Lænke, vog 3 lod i alt vurderet for 1 rd. 4 mk. -

1 grønt Klæde Livstøkk med 16ten Sølv Knapper, vog 5 lod á 3 mk. er med Livstøkket 3 rd. 3 mk. -¹³

8 Skifteprotokol for Ribe Stiftamt 1769-1777, s. 426b-430

9 Skifteprotokol for Hesselmed Gods 1725-1758, fol. 184

10 Læsø Landfoged. Skifteprotokol 1733-1757, fol. 422

11 vog = vejede

12 lod = 15,5 gr

13 Læsø Landfoged, Skifteprotokol 1759-1768, fol. 521-527

Med til historien hører, at selv om skipperen i perioder af sit liv har været ganske velhavende og har kunnet udstyre sin kone fyrsteligt, så døde han i 1796 hos en datter uden at eje en klink.

På Læsø Museum kan ses en stor samling af sølvknapper, maller og hager, som øens befolkning har smykket deres tøj med.

Gårdmandskonen Sidsel Sørensdatter i Veggerslev (død 1809) har haft hele tre kjoler at skifte imellem, to sorte og en brun, alle i hvergarn, og hun har to kåber. Det ene er i sort damask, det andet er syet i stof.¹⁴ Ordet stof afslører, at det nok ikke er hjemmevævet. Der nævnes fire blårlærreds særke, et tegn på, at undertøj er ved at vinde indpas i kisterne. Tidligere har vi ikke set meget til dem i skifter efter jævne mennesker; formentlig har mange bare gået med trøjer og skørter direkte på kroppen. Mest almindeligt har det været med ærmer i særken, men de findes også uden, og i visse egne, bl.a. Hedeboegnen, har de været meget smukt udsmykkede med broderier. Allerede i 1740 finder vi fire særke i boet efter den ugifte pige, Karen Nielsdatter af Janderup, der trods sin formodentlige lave status som tjenestepige ejer bl.a. en sort firsæl kjole, flere trøjer og skørter (der ikke er gamle), en rød bunden (strikket) nattrøje og et par *lin* med kniplinger¹⁵. Man skal ikke altid skue hunden på hårene, og tjenestefolk fik en løn, som de frit kunne bruge på egne fornødenheder; i nogle tilfælde indgik tøj som en del af lønnen.

Inden vi forlader de landlige kvindedragter, skal vi kaste et blik i Barbara Windfelds bugnende kister – garderoben har

14 Skifteprotokol for Benzon Gods 1786-1822, fol. 574

15 Skifteprotokol for Hesselmed Gods 1725-1758, fol. 156

Tema: Liv- og gangklæder

helt sikkert ikke kunnet rummes i én kiste. Barbara var en særdeles velhavende enke og selvejer på en større marskgård i Farup nordvest for Ribe. Hun plejede omgang med embedsstanden i Ribe By, og hendes udvalg af klædestykker er afgjort præget af både beholdningen i pengepungen og tilknytningen til købstaden. Og hun har tydeligvis været modebevidst og interesseret sig for, hvad hun anskaffede sig af klæder.

Øverst på listen står fem adrienner. Dette klædningsstykke er en bekvem, lang og løsthængende kjole, lagt i rygfolder fra nakken og første gang brugt i Paris i 1703¹⁶, hvorfra moden bredte sig til det øvrige Europas adelige og borgerlige kredse. Vi finder normalt ikke adrienner i bønderkvinders garderobe, men Barbara har altså haft mulighed for at anskaffe flere.

At dømme efter vurderingen har især to af adrienerne været hendes absolut fineste stads. Den ene er syet i sort silkedamask og den anden i brun silke, og de er begge vurderet til 6 rdl. De tre andre er i henholdsvis brun, fiolet (violet) og sort hjemmegjort stof og må nøjes med en pris på mellem 3 rdl. og 1 rdl. 2 mk. En adrienne var åben fortil, og under den skulle der bæres et skørt, som måske var stivet med det fiskebensskørt, som Barbara også var i besid-

delse af. Længere nede på listen kommer tre stk. *cantuc*, efter fransk *contouch*, en bekvem løs dragt i stil med adriennen, men nok mere til hjemmebrug; Barbaras er vurderet til henholdsvis 2 rdl. og 1 rdl. 8 mk. Hun har naturligvis et utal af skørter og trøjer, og nogle af overdelene bliver betegnet som jakker. Hvad den skelnen præcist indebærer er uvist, men jakkerne har givetvis været anderledes, mere ny-modens eller byprægede.

Af overtøj har hun kunnet skifte mellem 1 *Silke Kaabe med 2 Sølv Hager i*, 1 *Blaae Ulden Damaskes Erme Kaabe med 2 sølv hager i* og 1 *sort Ulden Damaskes Dito med sølv hager foeret med graeværk* (pelsværk). Og hendes tørklæder er typisk i silke eller *Cammer Dugsknipling*, den sidste alene vurderet til 2 rdl. Foran i åbningen på en jakke og trøje kunne hun anbringe forskellige *smekker*, af hvilke den fineste var i sort silke damask. Smækkerne var en udpræget luksusgenstand, som blev brugt af pengestærke og modebevidste kvinder i byerne.

Vi har her at gøre med en samling tøj, der er på linje med embeds- og købmændenes hustruers inde i købstaden Ribe, og der er måske ikke noget at sige til, at et par af arvingerne kommer op at toppes om den. Både en datter og en datterdatter holder på, at Barbara inden sin dødelige af-

Fransk overklassemode i slutningen af 1700-tallet. De tre damer er fra venstre klædt henholdsvis trøje og skørt, adrienne med masser af læg i nakken og kjole. Herren til højre har et slag over sin trøje og bukser. Detalje af maleri af Antoine Watteau. Wikimedia Commons.

¹⁶ Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus, s. 53

Tema: Liv- og gangklæder

gang har lovet netop hende hele stakken af tøj. Skifteretten kan ikke på stående fod afgøre striden, men tager klæderne under nøjere overvejelser, da det siden under Skiftet kan afgøres, hvorvidt der paa slige Prætensioner kan være at reflectere. Overvejelserne falder ud til barnebarnets fordel.¹⁷ Måske var det kvinder som Barbara, der fik Christian VII til at se skævt til bondestandens levevis og mene, at overdådigheden havde taget overhånd. I hvert fald lancerede han i 1783 nogle skrappe regler for, hvor store bøndernes fester måtte være, hvad de måtte traktere med, og hvor længe et bryllup måtte vare. Også med hensyn til påklædning havde de at holde sig til det beskedne: "Ingen af bondestanden på landet, ung eller gammel, gift eller ugift, må bære andre klæder end af hjemmegjort (dvs. dansk fremstillet) tøj, som vadmel, hvergarn og andet deslige. Kvindfolkene må aldeles ej bære silketrøjer eller skørter, eller silke-tørklæder; dog må de bære en silkehue, og trøje og skørt af kram-tøj, og bønderne (mændene) ligeledes bære en trøje eller vest af kram-tøj, og skal sognefogederne og lensmændene enhver for sit sogn og distrikt hermed have indseende." De luksusstykker, man måtte have i kisterne, behøvede man dog ikke at smide ud, hvilket vel også ville have været et ekstremt udtryk for spild! Dem var det tilladt at slide op, og inden det gode kram var slidt op, var bestemmelserne op gennem 1790'erne blevet mildnet.¹⁸

Mandsdragter

Mænds dragter har altid været lidt mere kedelige end kvindernes, og op gennem tiden har de stort set holdt sig til de samme grundbestanddele, selvfølgelig udformet mere eller mindre kostbart og kunstfærdigt alt efter stand og økonomi. Det følgende skifte efter den jævne gårdmand Lars Madsen fra Horne Sogn i Ribe Amt, der i 1782 sagde verden farvel, giver et meget typisk billede af, hvordan en landboers liv- og gangklæder har set ud:

1 brun Klædes kiol 1 rdl.

1 sort Vadmels Dito 4 mk.

1 gl: dito Vest, 1 blaa Vest 5 mk.

1 grøn undertrøje 1 rdl.

1 kalemankes dito 1 mk.

1 dito 4 mk.

1 par Lædder Buxer 3 mk.

1 par graae Vadmels dito 1 mk. 8 sk.

1 par sorte dito 1 mk.

1 blaa Bryststøcke 3 mk.

1 sort slaug 1 mk. 8 sk.

3 stk. Skiorter 1 rdl.

1 Hue 1 mk.

¹⁷ Skifteprotokol for Ribe Stiftamt 1777-1785, fol. 340b-353a.

¹⁸ Erna Lorenzen: Hvem sagde nationaldragt, s. 10

16. En Mand fra Fur

Fetch
A Man from Fur

Manden fra Fur er klædt på til at gå i kirke iført mandsdragtens faste bestanddele: vest, dobbeltrøje, kjol og knælange bukser. Han har en skinnende sort hat at sætte på hovedet, mens fødderne må nøjes med træsko. Maleri af C. F. Lund fra 1864.

Først nævnes de to kjoler, der ikke har noget med kvindebeklædning at gøre, men står for den knælange jakke, som sammen med vest og bukser udgør enhver mandspersons dragt til pænere brug. I ubestemt form kaldes den "kjol". Klædeskjolen er dobbelt så dyr som vadmelskjolen og har været den 'fine'. Under kjolen har Lars kunnet skifte mellem to veste, af hvilke den ene dog er gammel. Eller han har kunnet iføre sig sin blå brystdug, her kaldet *bryststøcke*, en ærmeløs undertrøje, altså en slags vest. Den grønne undertrøje har været en trøje, der var beregnet på at bæres under kjolen. Tre par bukser har han været i besiddelse af; udover to i vadmel er der et par i læder, som nok har været forarbejdet i fåreskind, og som er en beklædningsgenstand, der optræder i mange skifter efter mænd. Bukserne har været tætsiddende knæbukser til et stykke op i 1800-tallet; på landet holdt knæbukserne flere årtier længere end i købstæderne. På kolde dage har han kunnet svøbe sig i et sort slag og sætte en hue på hovedet¹⁹.

¹⁹ Skifteprotokol for Lundenæs-Bøvling amter 1780-1788, s. 161b-167

Tema: Liv- og gangklæder

Faktisk var Lars Madsen en rimelig holden mand i sit lille samfund, så det kan undre lidt, at hans gangklæder er så forholdsvis beskedne. Måske har han hørt til dem, der ikke lagt stor vægt på ydre glimmer?

Hvis vi vender os til Barbara Windfelds (omtalt under kvindedragter) ægte mand, Niels Mortensen, der døde 1746, ser billedet anderledes ud. Ikke fordi han har voldsomt mange flere stykker tøj, men han har afgjort brugt flere penge på garderoben. Hans sorte klædeskjøl med tilhørende vest er vurderet til 5 rdl. 2 mk., og desuden har han en brun klædeskjortel til 3 rdl. og en kjortel og vest af hjemgjort tøj til 1 rdl. 2 mk. Kjortel er et ældre ord, som efterhånden bliver erstattet med kjol, og det kan være tilfældigt, at skriveren har jongleret med begge ord. Eller måske har han villet antyde, at kjolen er nyere og finere end kjortlerne? Niels har, modsat mange andre, sørget for, at kjol og vest danner et sæt. Til rejsebrug råder han over en gammel rød rejsekjortel i rye. Skjorter nævnes mærkeligt nok ikke – de må være glemt eller udeladt af en eller anden grund, for han har helt sikkert haft nogle stykker – men en *stribet Nat trøye af hjemgjort tøj* og hele to par læderbukser er anført²⁰.

Jes Jessen Rabech i Janderup har heller ingen problemer med at føre sig frem i dyrt tøj. Ved sin død som 40-årig i 1773 efterlader han *1 hvid Klædes Klædning af Kiol og Vest med 34 Sølv Knapper* (vurderet til 10 rdl.), *som Formynderne ved Skiftets Slutning forlangede maatte tildeeles Sønnerne*. Hvordan de to sønner har klaret at dele sættet, er så en anden ting. Ikke nok med det, der er også *1 blaa Vest med 34 Sølv Knapper* og *1 Sort Kiol af Klæde, og 1 Do. Damasches Vest*, begge sat til 4 rdl., *1 hviid Reise Kiol af hjemgjort Tøj* (1 rdl.), *1 pr. lædder Bugser med 8 Sølv Knap* (1 rdl. 2 mk.) samt 8 skjorter til samlet 2 rdl. 4 mk. Af overtøj har han et rødt hatteslag, en hætte med slag over skuldre og bryst, der knappes fortil²¹.

Starten af 1700-tallet var krisetid i Danmark efter flere ulykkelige krige, og det skinner igennem, når folks klæder vurderes. Der bliver sparet, hvor det er muligt. I 1731 dør en særdeles holden mand i Tarm, stude- og ejendomshandler Poul Pedersen Møller, men beholdningen i klædekisten giver intet vink om mandens formue. Den sal. mands liv- og gangklæder noteres som:

1 sort Klæde Kiol som er vendt 1 rdl. 4 mk.

Vesten dertil som og er vendt 2 rdl.

1 par gl: Sort plydes Buxer 3 mk.

1 gl: brun Klæde Kiol med bruun Been Knapper 1 rdl. 2 mk.

20 Skifteprotokol for Ribe Stiftamt 1746-1754, fol. 27b-38b

21 Skifteprotokol for Ribe Stiftamt 1769-77, fol. 323a-327a

1 Blaa graa under Klædning af Væst og Buxer 1 rdl. 2 mk. 8 sk.
1 Stribet Brøstdug af hiem gjort Tøj 4 mk.

Poul har godt nok haft en præsentabel kjol med vest i sort klæde, men begge dele er vendt! Stoffet er blevet slidt på ydersiden, men hvad gør det? Hvis man sprætter sømmene op og vender vrangsiden ud på tøjet, får man et næsten helt nyt sæt. Dette trick har været meget brugt i tiden. Af det øvrige tøj er halvdelen beskrevet som gammelt, og ikke så meget som en sølvknap har fundet vej til kjolerne eller vestene²². Den gode studehandler har ikke brugt sine penge på pjank, og det antyder måske en af årsagerne til, at han kunne samle værdier for over 2.000 rdl.?

Hvis vi bevæger os frem til hans søn, Eske Poulsen, der tager afsked med denne verden i 1742, gentager billedet sig. Han har en del mere i sin kiste, hvor der kan tælles fem kjortler, fem veste og diverse bukser og skjorter, men rigtig meget af det er enten vendt eller *forslit* eller begge dele. Ved en grå klædeskjortel har man endda fundet det nødvendigt at nævne, at den er *uvendt*. Og lidt længere nede på listen optræder *1 nye mørkbrun reisekiortel*. Eske har kunnet klæde sig godt nok, men brug-og-smid-væk var et aldeles ukendt begreb i hans verden.

I 1814 ligner herretøjet stadig de tidligere generationers: den forhenværende selvejer Bonde Nielsen i Janderup efterlader sig to sæt, en brun kjol med vest og bukser og en sort kjol med vest (hver 3 rdl.) og desuden *1 lag blaa Klædning*, som også må være et sæt. Der opregnes fire skjorter og noget hoved- og fodtøj, mens hverdagstøjet ser ud til at være udeladt, sikkert fordi værdien ikke har været så stor, at det var rimeligt at regne med det.²³

På Djursland efterlader gårdfæster Mikkell Rasmussen Bilde i Veggerslev sig i 1821 en fyrrekiste med bl.a. tre kjoler, alle i vadmel, hvoraf den ene, der er blå (blå kan tage konkurrencen som fin' farve op med sort), er vurderet til 3 rdl. Han har fire trøjer, to i vadmel og en stribet og en rød trykt. Hans to veste er brogede, henholdsvis rød- og grønstribede, og af bukser kan han tælle fem par; tre af dem er i skind, farvet henholdsvis sort og gul.²⁴

Byfolkernes tøj

Fødekedden når det gælder modens udbredelse går fra de fyrstelige kredse ude omkring i Europa og spreder sig via adelen til borgerne i købstæderne og herfra til de jævne by-

22 Skifteprotokol for Lundenæs-Bøvling Amter 1731-1741, pag. 1-19a.

23 Skifteprotokol for Øster og Vester Horne Herreder 1807-1814, fol. 471b-472b

24 Skifteprotokol for Benzon Gods 1786-1822, fol. 824-26 og 835

Tema: Liv- og gangklæder

folk for til sidst at ende ude på landet. Som regel i udtyn- det, forenklet udgave. De velhavende borgere har været hurtige til at opsnappe modetendenser; de har haft mid- lerne til at anskaffe sig tøjet, og der har formentlig ligget en modeforretning omkring hjørnet. I modsætning til landbo- erne, der i stor stil har måttet købe ting af omrejsende kræmmere eller rejse ind til købstaden.

Karen Augustinusdatter var gift med skomager Andreas Bendixen i Skanderborg, og hun blev ved skiftet 1743 note- ret for følgende gangklæder, som ikke er vurderede, da de på forhånd gives til børnene:

1 Brun Silche Kiol af Silche Tøi som Enchemanden gav sin Elste Daatter

1 Blaae bastes Kaabe ligeleedes foræret sin ælste Daatter

1 Serses Catuse, bruun

1 Stoffes Kiol hviid

1 Sort Klæde Kiol

1 Brun indsprednt Skiørt

Ud for de fire sidste poster er tilføjet: *tilstoed Enchemanden at have foræret samptl: sine Børn til liige deeling imellem dem.*

Karens garderobe er ikke overvældende stor, men forment- lig er det kun de bedre stykker, der er medtaget i boopgø- relsen; hun har nok haft flere skørter, trøjer, tørklæder m.v. Det falder i øjnene, at de nævnte stykker er absolut vad- melsfri. I stedet er hendes kjoler i finere stoffer: silke, klæde eller stof'. Kåben er syet i bast, der ifølge Ordbog over det Danske Sprog er en indisk tøjsort af bast og silke, og hun ejer en brun cantusse i sars, den løse hjemmedragt, som vi også så hos Barbara Windfeld. Det brune skørt er 'ind- sprednt', formentlig menes hermed indsprængt, nistret²⁵.

Heller ikke hos Ingeborg Andersdatter Friis i Varde (død 1769) finder vi vadmél, men hendes to kjoler, henholdsvis en sort og en brun, et skørt og den sorte kåbe med et par små sølvhager er syet i hjemmegjort tøj. Dertil kommer for- skellige stykker i importerede stoffer, bl.a. 1 *Sargedemains- trøje med 6 Sølv Knapper i alt for 1 rdl*. Stoffet er en særlig form for sars (serge), som der fandtes adskillige af. En *Car- tuuns Cantusse* har også plads i klædekisten sammen med et par lærredsforklæder. Som et eksempel på, at man skaf- fede sig pelsværk mange steder fra, nævnes her en *Hund- skindsmuffe* til sølle 2 skilling²⁶.

Vil du vide mere?

Ingeborg Friis' hele garderobe, som den er indført i skiftet, kan ses i dette nummers gotiske tekstprøve, som du finder s. 41.

25 Skifteprotokol for Skanderborg Amtsstue 1738-1744, fol. 270-276

26 Skifteprotokol for Varde Købstad 1754-1773, fol. 488-493.

En bypige i kjole af trykt bomuld og forklæde. På hovedet en fin hvid hue, der nok skal signalere, at hun er ugift. Set i Den Gamle By i Aarhus.

Karen og Ingeborg har været almindelig pænt klædt, men modedukker har man næppe kunnet kalde dem. En sådan har Erna Lorenzen fundet et eksempel på i Maren Holman, gift med en aarhusiansk tolder og død 1769. Om hende skriver Lorenzen, at hun "aldrig svigtede, når det gjaldt exceptionel påklædning." Hun holdt af farver og havde kun én sort dragt, og uanset hvilken beklædningsdel, der bliver fokuseret på, så har madame Holman haft noget specielt: en hvid sukkerdugskjole med skørt, en hvidstribet cattunsmorgenkjole, en gul, broderet atlaskes-klokke, et grønt fiskebensskørt af silke og en komplet besætning til sorg, bestående af et par dobbelte kammerdugssørgemanchetter med sorte og hvide bånd, smæk (til brystet), oversløjfer på smækken og halsbånd samt et lidet sæt, en kappelignende opsætning til hovedet. Hun var først med et nyt stykke overtøj, chalopen, et sjalslignende stykke, der var kort fortil og lang på ryggen. Et af hendes mange forklæder var pyn- tet med kniplinger. Som en af de uhyre få kvinder i 1700-tallets Aarhus havde hun nattøj, endda hele 17 sæt. Man fornemmer her en dame, der altid ønsker at være først med nyhederne og altid flottest og mest ekstravagant²⁷. Også i byerne dækkede kvinderne håret, men efterhånden tog man det mindre højtideligt, og den fuldt dækkende hue eller kyse degenererede til en lille pyntekappe.

27 Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus, s. 92 ff.

Tema: Liv- og gangklæder

En velklædt herre anno 1776: kobberstikkeren J. F. Clemens ved sit arbejdsbord. Han er iført kjol, matchende vest og bukser og har kalvekrøs på skjorten. Maleri af Jens Juel. SMK Open.

Mændenes dragt bestod af de samme dele som på landet: kjole, trøje, vest og bukser, men nok i en mere sofistikeret udgave med sort, brun og blå som de dominerende farver, men andre, mere dristige farver var ikke ualmindelige. Trøjen gled op gennem 1700-tallet noget i baggrunden, og til gengæld blev vesten brugt til at live klædedragten op; her excellerede man i livlige farver og striber og ofte lidt dyrere stoffer.

I byerne var man som nævnt hurtigere til at følge nye modet. Omkring år 1800 fandt en regulær revolution sted, idet man bevægede sig fra barokkens og rokokoens noget oppustede påklædning til den meget enklere empirestil. Parykkerne røg ud, og for mændenes vedkommende tog man lange bukser i brug sammen med en slank jakke eller frakke, måske en såkaldt livkjole, en videreudvikling af kjolen, der var afskåret ved taljen foran, men havde lange skøder, også kendt som svalehale, bagtil. Denne kjol har holdt sig helt op til vore dage som den højtidelige festdragt, kjole og hvidt. Pynten sad om halsen i form af stivede kravesnipper, der nåede op omkring kinderne, også kendt som 'fadermorder', og en brusende kalvekrøs. Halspynten blev midt i århundredet afløst af den stive, løse flip, der især blandt jævne folk i by og på land blev populær i en sort udgave. En høj, sort hat blev uomgængelig for enhver mand, der ville være rimelig velklædt.

Kvinderne førte sig frem i tynde, løse kjoler med overskæring lige under barmen og korte ærmer, inspireret af antikken – forbilledet var græske gudinder. Senere i århundredet blev sjaler meget udbredte blandt damerne, både lette sjaler til indendørsbrug og større og kraftige 'kastetørklæder', der fungerede som overtøj. I samme periode blev kombinationen trøje og skørt gammeldags; hos de yngre og moderne indstillede kvinder tog kjoler i ét stykke over. Det begyndte med empirekjolerne, men ret hurtigt fik overskæringen sin plads i taljen, og det blev igen tilladeligt at lade nederdele bruse i kraftige stoffer med mange rynker eller læg. Tilsvarende fik ærmerne lov til at fylde, så de ville kunne rumme en velpumpet bodybuilderoverarm.

Op mod 1850 begyndte undertøj for alvor at dukke op i form af særke og underbenklæder, der i starten bestod af to løse ben, hæftet på en linning. Der fornemmedes lidt usikkerhed om, hvad man kunne kalde disse nymodens genstande – for kvinder brugte jo ikke bukser, de var kun for mænd!

Hovedtøj

Når vi kigger på gamle fotos, vil vi uundgåeligt støde på billeder af især ældre kvinder med hovedet pakket forsvarligt ind i en stram hue, der dækker al håret. Når kvinder blev gift, var det utilstadeligt at lade lokkerne flagre løst. I hvert fald hvis man ville fremtræde anstændig. Broby-Johansen skriver herom i *Krop og klær*:

Kvindehåret forsvandt efterhånden som kristendommen udbredtes. Nydelsen af den gifte kvindes hår var ægtemandens monopol. Det blev på bryllupsdagen skjult under stramme hovedbind med det selvfølgelig resultat, at det indesluttede hår rådne af hovederne. Kvinder blev skaldede som pillede æg – ganske som mændene i filthattens periode.²⁸

Når man hver dag skulle være påpasselig med at holde håret usynligt, kunne man vel lige så godt gøre kort proces og klippe det af? Det var ifølge Ellen Andersen en udvej, som kvinder mange steder i landet greb til, og følgelig kunne andre kvinder skaffe sig et indkomme ved at rejse rundt og købe det klippede hår op, hvorefter det blev brugt til parykker.²⁹

Oprindelig bød traditionen, at gifte kvinder bar hoveddug, mens ugifte kunne undlade det. Senere fik de unge kvinder også en hue, og her havde farven betydning: De ægteviede måtte holde sig til sorte huer, hvorimod de unge ugifte kunne muntre sig med hvide eller brogede huer.

Til gengæld kunne man så udnytte huen til at smykke sig. En

²⁸ R. Broby-Johansen: *Krop og klær*, s. 230.

²⁹ Ellen Andersen: *Danske bønders klædedragt*, s. 37

Stoffer, du kan møde i kilderne

Vadmel var det mest udbredte stof til klædefremstilling blandt jævne folk. Det var vævet af uld og fremstillet her i landet. Blev både brugt farvet og i ufarvet stand, hvor det så havde uldens naturlige farve, hvid, brun eller grå. Vadmel anvendtes til alle gængse klædningsstykker, trøjer, skørter, bukser, kjoler, frakker m.v.

Klæde var også uld, men i en finere vævning og ofte hentet hjem fra udlandet. Sort var meget brugt, især til det fine kirketøj, men klæde kunne også fås i diverse andre farver.

Hvergarn (også skrevet: *hverkens*) var oprindeligt hjemmevævet stof af uld og hør, men kom siden til også at dække vævet tøj af forskellige slags garn.

Kirsay var et uldstof, der havde navn efter den engelske by Kersey, hvor det først skal være produceret. Det var grovere end klæde og kunne være kiperet og valket.

Et andet groft uldstof er *bay*, hvis ene side var ret langhåret, mens den anden var overskåret.

Rye var ligeledes beregnet på grovere stykker som kåber og skørter. Stoffet blev lavet i Danmark og var et produkt, som tugthusfanger kunne sættes til at væve.

Ordet *Sars* (eller *sarses*) er en fordanskning af det franske serge, og det står for et mere tarveligt uldstof, som blev brugt meget af jævne folk. Sars fandtes i forskellige former, og tit – eller måske med tiden – var det vævet med atlasklignende overflade.

Netteldug har oprindeligt været tøj, vævet af basttaverne af hedenælde, som kunne give et særlig fint lærred, men ordet brugtes også om bomuldstøj, der mindede om denne vævning.

Fifskafte (mange stavemåder) henviser til en særlig væveteknik, en fembindig vævning. Ofte satin- eller atlaskvævet.

Ordet *hjemmegjort* betyder ikke nødvendigvis, at tøjet er fremstillet hjemme i huset, blot at det ikke er importeret fra udlandet.

Manskiettes eller *Manchester* var fløj. Oprindeligt levede det op til navnet og blev vævet i Manchester, men siden blev det også produceret i Tyskland og Danmark.

Kallemank (mange stavemåder) var et uldstof vævet med en blank, brokadeagtig overflade, der brugtes meget til trøjer, veste og buller.

Damask var atlaskvævet (vævet med blank overflade), mønstret stof, der oprindeligt var af silke (navnet betyder egentlig silke fra Damaskus), men efterhånden også af uld, hør og bomuld.

Lærred fandtes i flere udgaver. *Hør-* og *blårlærred* var de hjemmegjorte produkter (blå var affald, fremkommet ved hegling af hør eller hamp), mens kammerdug og lærred (uden foranstillet tilføjelse) var fine, importerede og derfor kostbare varer. *Kammerdug* ses ofte brugt til tørklæder som fx Barbara Windfelds fine kniplede sag. *Kramlærred* antyder, at stoffet ikke var hjemmevævet.

Cattun, også stavet *cartun* eller *kartun*, var bomuld, der ofte var påtrykt mønstre. Af gode grunde importeret udefra.

hue var en lille dragtdel, der ikke kostede en formue, så her kunne også de mindre velhavende være med til at flotte sig. Huerne, der fandtes i flere udformninger fra den helt enkle i ét stykke stof, som var rynket sammen i nakken, til mere kunstfærdige sammensyninger af to eller tre stykker stof, kunne være udført i silke eller fløj og forsynet med broderier eller brogede bånd – eller endda fine kniplinger. Pynten kunne være forgyldt og broderierne syet med metaltråde. I nogle tilfælde var huerne kantet med flæser, der kunne stives, så de strittede som et par vinger omkring hovedet. Den såkaldte haghæt, der var forsynet med hvide stivede ørevinger, blev populær i sidste halvdel af 1700-tallet. Den ikke specielt velhavende enke, Charlotte Louise Meiniche i Grenaa, efterlod sig i 1822 6 *Haghatte* og 2 *Korsklæder*³⁰, mens Barbara Windfeld kunne mønstre hele 12 *Lærrets Haghatte*.

Sammen med huen kunne bæres et korsklæde, der oprindeligt var et firkantet klæde, som blev lagt over kors og bundet om hovedet. Klædet, der jævnligt optræder i skifterne, havde sin plads under huen.

Hovedtøj kunne bestå af andet end huer. I visse dele af landet gik kvinder med høj hat. Det gjaldt egnen mellem Ringkøbing og Thy, og hatten var fremstillet af harehår og pynnet med et silkebånd om pulden. Andre steder brugte man et stort tørklæde, der dækkede dele af ansigtet, som det er kendt fra Læsø. Også Fanøkvinderne havde deres helt særlige tørklæde, som normalt ikke dækkede hele ansigtet. I stedet brugte man her en maske, en *strude*, der kun lod øjnene fri. Ingen tvivl om, at disse beklædningsgenstande blev udviklet og brugt, fordi det simpelthen var nødvendigt at beskytte huden mod de barske naturforhold på stederne.

30 Skifteprotokol for Grenå Købstad 1822-1839, fol. 26 og 72

Tema: Liv- og gangklæder

En gravetgraverske fra Fanø på vej på job. Hun er klædt i trøje, skørt og forklæde og på hovedet har hun både et tørklæde i de traditionelle tern og en strude. Tegning af Balzer Dahl fra 1800-tallet. SMK Open.

Efterhånden vandt kysen frem som en mere moderne hovedbeklædning, der blev brugt, når man færdedes uden dørs. Allerede i 1809 finder vi to sorte kyser i tidligere nævnte Sidsel Sørensdaters klædekiste³¹. Den velhavende Barbara Windfeld havde udover diverse huer, bl.a. i fløj, silke og damask, også 1 gl. sort Vox Hatt og 1 Soel hatt.

Også mændene bar i de fleste perioder og miljøer noget på hovedet. I byerne hørte en høj sort hat til en velklædt herres dress, men også på landet kunne man finde sådanne. Møller Tue Christensen fra Ål Sogn efterlod sig i 1798 hele to hatte, den ene betegnes dog som gammel. I øvrigt har

31 Skifteprotokol for Benzon Gods 1786-1822, fol. 574

han nok været ret bevidst om sin fremtræden, idet han også har ejet en paryk.

Til hverdagsbrug kunne man sætte en kabuds på hovedet. Dette var en praktisk indretning, der var forsynet med en todelt, i nogle tilfælde endda firdelt, skygge, der kunne slås op fortil og skærme mod solen og ned bagtil, så den dækkede ørerne og nakken. Vinterkabudsene kunne være kantet og foret med skind, og i det hele taget var der frit slag for brug af materialer til huen, der kunne være i fx klæde eller fløj. Fæstebonden Simon Hansen i Ø. Vrøgum, Ål Sogn (død 1737) havde således 1 gl. klæde Kabuds, vurderet til 1 mk. blandt sine efterladenskaber³².

Fodtøj

Når man kigger skifter igennem, vil man bemærke, at fodtøjet, især på landet, fylder meget lidt. Der findes mange skifter, hvor der ikke er nævnt et eneste stykke, der er tiltænkt fødderne. Betyder det så, at folk har gået barfodede året rundt?

Næppe. Men træsko har været det mest udbredte til hverdagsbrug, og mindre bemidlede har i mange tilfælde ikke haft andet at stikke fødderne i. Træsko var billige og blev ikke fundet værdige til at blive medtaget i boopgørelsen.

Selv om mølleren fra Ål havde både hat og paryk, flere gode kjoler og bukser med sølvknapper, nævnes der ikke sko i skiftet efter ham. Derimod har fæsteren Simon Hansen hele to par støvler og et par gamle sko. Den ellers velklædte Jes Jessen Rabech måtte tilsyneladende også leve uden regulære sko eller støvler, mens fæster Jens Madsen Billumkær, der døde 1739, kunne træde i 1 pr Skoe med messing spender, vurderet til 3 mk.³³

For kvindernes vedkommende ser der ud til at være endnu længere mellem skoene. Selv den velforsynede Barbara Windfeld er ikke noteret for fodtøj. Men Else Olufsdatter, gift med en selvejer og død 1749 i Yderik, Torstrup, har både et par sko med spænder og et par gamle tøfler³⁴, mens Sidsel Sørensdatte fra Veggerslev (1809) kunne lune fødderne i et par pampusser³⁵; dette ord blev oprindeligt brugt om tyrkiske eller persiske tøfler, men udviklede sig til at dække blødt og bekvemt hjemmefodtøj.

Det kan se noget tilfældigt ud – man finder ikke altid sko

32 Skifteprotokol for Hesselmed Gods 1725-1758, s. 96b-103b

33 Skifteprotokol for Hesselmed Gods 1725-58, fol. 135a-139a

34 Skifteprotokol for Lundenæs-Bøvling Amter 1748-1761, s. 11b ff.

35 Skifteprotokol for Benzon Gods 1786-1822, fol. 574

Tema: Liv- og gangklæder

hos folk, hvor man kunne forvente det. Er de glemt eller overset af skriveren? Måske har skoene af og til forpuppet sig?

Strømper og hoser ses derimod overalt. De vil typisk være strikkede, bundne, og er nok i vid udstrækning nørklet i hjemmene. Men hos Karen Larsdatter på Læsø (1761) skelnes der mellem 2 pr. grønne strikkes Strømper og 3 pr. røde hiembunden Dito³⁶. Det kunne måske tyde på, at de grønne var købt hos kræmmeren?

I byerne er billedet mere broget. Også her møder vi folk uden (nævnt) fodtøj, mens andre har skabet fyldt med sko og støvler. De dyre damer har et udvalg af sarte sko i stof pyntet med perler og galoner til festbrug, men også mere praktiske sager i skind og fedtlæder – gaderne var mildt sagt ikke rene at gå rundt i, så de sarte sko var udelukkende til indendørs brug.

Tøj til særlige lejligheder

Især for kvinder gjaldt det, at der til specielle højtider hørte særlige dragter. Disse højtider var knyttet til de kirkelige begebenheder, og i særklasse skulle bruden pyntes til vielsen. Hun bar en fin kjole, typisk den bedste, hun havde, men derudover var der ikke mange regler omkring dens udseende. I 1800-tallet var kjolen oftest sort og tækkelig. Den hvide kjole begyndte sin sejrsang, da den engelske dronning Victoria i 1840 giftede sig iført en hvid kjole. Moden bredte sig sidst i 1800-tallet via den sædvanlige kæde fra de kongelige til de jævne folk. På landet vandt den hvide brudekjole først indpas omkring første verdenskrig.

På landet var hovedpynten vigtigere end kjolen. I Ribe Amt kunne den se ud som i det følgende citat af Ellen Andersen; der vil være lokale forskelle, men i store træk har det har det været noget i denne retning:

Brudens hovedpynt hed "æ smyk". Det bestod af en tyk krans af kulørte tøjblomster med en rød sløjfe bagtil. Senere blev denne sløjfe hvid, men hvis brudgommen var enke-mand, skulle sløjfen være blå. I 1860'erne erstattedes blomsterkransen og sløjfen af myrtekrans og slør, der først kun nåede til livet og var af fint, hvidt, hjemmævvet lærred. Man lejede æ smyk hos modehandlerinden. Når bruden havde danset første dans med brudeføreren, tog konerne æ smyk af hende (sløret blev revet i stykker) og gav hende "guldlue" (sort fløjels konehue med guldgalon) på. Da guldluen var gået af mode, fik bruden kappe på ved denne lejlighed.

Brudekjolen var af fint sort uldstof. Hertil hørte mørkeblåt forklæde, hvidt silkehalsklæde fæstet med en sølvbroche, sort brystsmæk kantet med kulørte bånd og livbånd af samme slags fæstet fortil med et sølvspænde. På vej til kirke havde bruden et tyndt, hvidt, broderet tørklæde over æ smyk og derover paraply, uanset vejret. Men ellers intet overtøj, selv ikke om vinteren.³⁷

Brudens hovedpynt blev afløst af sløret i slutningen af 1800-tallet. Det var i starten langt og florlet – og hvidt, også når det blev brugt sammen med en sort kjole. Brude-sløret har sin oprindelse i Frankrig, hvor begejstringen for Antikken i slutningen af 1700-tallet var stor. Den smittede af på modebevidste kvinder, der stilede efter at ligne græske gudinder ved at smykke sig med myrter og slør³⁸.

Begravelse krævede passende påklædning, sorte kjoler eller skørter og huer. Flere steder i landet var det skik, at de sørgende kvinder dækkede hovedet og overkroppen med en sort kappe eller et skørt – den sidste mulighed er måske taget i brug af kvinder, der ikke ejede en kappe. Hos overklassen var skikken forfinet til sørgeflor, og helt op til mellemkrigstiden kunne man se enker med et stort slør for ansigtet.

Med konfirmationen trådte de unge mennesker ind i de voksnes rækker, og derfor var højtideligheden en passende anledning til at anskaffe pænt voksent tøj til dem. Måske fik pigen den sorte kjole, som hun gennem livet skulle bruge til kirkegang? Også drengene blev udstyret med et præsentabelt sæt tøj, men i en periode omkring 1920 var det populært at holde sig til det drengede og lade konfirmanderne optræde i matrostøj.

Nationaldragter?

Fra folkedanserdragter er begrebet nationaldragt eller egnsdragt velkendt – hver egn i landet har sin helt specielle måde at klæde sig på. Men vi skal ikke kigge længe på opgørelser over liv- og gangklæder i skifter fra forskellige egne, før vi må konstatere, at det næppe var sådan, at bestemte farver eller striber endsiges særlige klædningsstykker var forbeholdt fx Nordjylland eller Bornholm. Tværtimod ser det påfaldende ens ud. Rødstribede skørter og grønne trøjer kan forekomme overalt. Og tørklæder og vadmelsbukser var hver mands eje.

Men der var da forskelle fra sted til sted. Selv om landet er lille, var mobiliteten ikke stor, og ude i afkrogene var der oplagte

³⁷ Ellen Andersen: Bondedragten i Ribe amt i 1800aarene. I: Fra Ribe Amt. 1950, s. 399 ff.

³⁸ historie-online.dk > Temaer > Livets fester > Brudens dragt og pynt

³⁶ Læsø Landfoged, Skifteprotokol 1759-1768, fol. 521-527

Tema: Liv- og gangklæder

Konfirmandholdet fra 1924 i Billum. Drengene er delt lige over i en gruppe i matrostøj og en gruppe, der har fået et voksent jakkesæt med slips. De fleste ser ud til at have fået et lommeur, der fæstnes med en kæde, i konfirmationsgave. Pigerne har ikke haft særlige traditioner at holde sig til; de har blot fået en fin, ny kjole.

muligheder for at udvikle egenartede skikke. Vi har allerede været inde på tørklæderne fra Fanø og Læsø, som naturforholdene gjorde til nødvendigt tilbehør. Visse steder udviklede man broderiet til en kunstart for sig, og Hedeboegnen har endda drevet det så vidt, at den er kommet til at lægge navn til en speciel form for broderi, brugt til udsmykning af særke, duge og sengetøj. Amagerdragterne er præget af en gruppe beboeres hollandske rødder. På øerne og langs kysterne fandt mange beboere deres levevej på havet, og det kan have spillet ind i sammensætningen af garderoberne.

Begrebet nationaldragt er opstået i 1800-tallet som led i byfolks og kulturelitens sværmerier omkring det sande og ægte nationale, det, som fandtes ude på landet blandt bønder, der levede et naturligt og uspoleret liv. Der kom ekstra tryk på sværmeriet efter 1864, hvor nationen havde behov for at slikke sine sår. Netop i disse år blev det moddænt blandt kunstnere at finde motiver i det landlige, og maleren C. F. Lund rejste riget rundt og malede sine billeder af bønderfolk i dragter, som dog allerede dengang var umoderne og fundet frem fra kisterne og måske endda fra museernes samlinger. Dragterne kunne undertiden være

sammensat af elementer fra forskellige egne, de skulle først og fremmest tage sig ud. Situationerne var konstruerede, og det kunne være kunstnerens egen hustru, der stod model. Men billederne blev en kæmpesucces, og de blev trykt i adskillige oplag. Som reproduktioner har de hængt i mange forsamlingshuse og skoler og har været brugt som model for de mange folkedanserdragter. Uden smålige hensyn til, hvor autentiske de i grunden var.

Egentlig var der ikke noget galt ved dragterne. De havde i sin tid været båret af medlemmer af det ægte folk, og et par af billederne er også brugt som illustrationer her i temaet. Problemet er blot, at de ikke kan stå som mønstre på dragten, der med bestemt blev brugt på den givne tid eller det givne sted. Selvfølgelig har folk på landet også villet følge moderne og ikke ønsket gå klædt som omvandrede museumsgenstande. Og de har haft lyst til og behov for så vidt muligt at sætte deres personlige præg på deres dragter, ligesom økonomi og vareudvalg har spillet ind. En specifik uniform for hver egn har ikke eksisteret, og Lunds billeder viser ikke egnsdragter, men enkelte personers version af en dragt.

Tema: Liv- og gangklæder

En gruppe kvindelige højskoleelever fra ca. 1898. De har alle moderigtige ærmer i kjolerne, og forklædet er fast tilbehør, selv om pigerne ikke er i en arbejdssituation. Janderup Lokalhistoriske Arkiv.

Nyere tid

Fra midt i 1800-tallet og frem begyndte en demokratisering af klædedragten, forstået på den måde, at skel gradvist blev udvisket. Allerede i første halvdel af århundredet viser skifterne, at der ikke var stor forskel på prisen på en rig frues kjoler og en mindre velstillet kvindes. Alle – næsten – havde nu råd til at anskaffe sig en silkekjole³⁹.

Bønderne forlod deres traditionelle dragter og begyndte at klæde sig som folk i byerne, så de ikke længere kunne spottes på lang afstand. Kvindernes kjoler blev mere bekvemme; korset, tournure og stivede skørter blev smidt ud, og efter første verdenskrig, hvor kvinder havde gjort en stor indsats for at holde samfundshjulene i gang, faldt de lange skørter og blev erstattet af praktiske knækorte kjoler med langt større bevægelsesfrihed.

Senere snuppede de bukserne fra mændene og kunne endda optræde i buksesæt og habitter, og samtidig bevægede overklassen sig fra den prangende og repræsentative påklædning mod noget, som almindelige jævne borgere gik med. Nu kan alle lade sig se i t-shirts og jeans uden hensyn til standsforskelle.

Med hensyn til kilder fra sidste halvdel af 1800-tallet så kan vi ikke længere nyde godt af skifterne. De stopper med at

bringe en detaljeret klædeskabsgennemgang. I stedet har vi så et væld af fotografier; selv hvis vi ikke er så heldige at have billeder af vore egne aner, kan en søgning på fx arkiv.dk give en god forestilling om, hvordan oldemor har været klædt til sin konfirmation eller sit bryllup. Men vi må stadig have i baghovedet, at det tøj, folk er klædt i på billederne, er det pæne tøj, der måske endda var lånt til lejligheden. Det var en alvorlig sag at gå til fotografen.

Læs mere

R. Broby-Johansen: Krop og klær. Gyldendal, 1966. Klædedragtens kunsthistorie i en spændende beretning, der kæder de skiftende skikke og moder sammen med de givne samfundsforhold.

Peter Henningsen: Dengang vi var bønder. Gads Forlag, 2019. Handler om bønder generelt i 1800-tallet og

har også et afsnit om deres klædedragter.

Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus. Jysk Selskab for Historie, 1975. Med udgangspunkt i et væld af skifter præsenteres i denne meget grundige moppedreng på 615 sider dragter i alle detaljer i perioden 1700-1850. Selv om Aarhus og omegn er i fokus, vil meget gælde for hele landet.

Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt. Carit Andersens Forlag, 1960. Efter en historisk oversigt med gennemgang af dragtdelene følger beskrivelser af de enkelte egnes særlige dragtskikke.

Erna Lorenzen: Hvem sagde nationaldragt? Wormianum, 1987. Udover en gennemgang af folks tøj i 17-1800-årene fortæller bogen om, hvorfra vi har vores kendskab til dragterne, og om nationaldragtbegrebet.

Kirstin Nørgaard-Pedersen har en kortfattet oversigt over folks klæder og det stof, de var syet af, på sin hjemmeside: www.dragtilminde.dk/kleder/volbklld.html

Ordbog over det Danske Sprog er uovertruffen, når det gælder om at slå de mange gamle udtryk for klædestykker, stoffer m.v. op. Nævner ofte flere forskellige stavemåder. Kan tilgås online på ordnet.dk eller downloades som app til mobil og tablet.

39 Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus, s. 192

Norske matrosers deltagelse i Slaget på Københavns Red den 2. april 1801

Af Ingrid B. Nielsen, Torger Børresen og Jette Bøgvad

I 2017/3 bragte Slægtsforskeren en lille artikel om "slægtsforskning i norske forfædre og en slægtsforskergruppe". Den nævnte gruppe eksisterer stadig i bedste velgående, og ud fra denne gruppe blev tre af deltagerne efterfølgende enige om at gå i gang med et fælles projekt om norske matrosers deltagelse i Slaget på Reden i 1801. Slaget fandt sted den 2. april, og vi tre, der har forsket i dette projekt, var fra starten enige om, at projektet skulle være færdigt den 2. april 2019, hvilket også kom til at ske. Mange timers arbejde ved PC, i arkiver, mailskrivning osv. blev overstået, og projektet blev gengivet på Marinehistorisk Selskab og Orlogsmuseets Venners hjemmeside (marinehist.dk), samt i Norsk Slekthistorisk Forenings medlemsblad, Genealogen (2/2019). Fem foredrag er blevet holdt om projektet.

Nu ønsker vi at videregive lidt af vores forskning i Slægtsforskeren. Blandt Danske Slægtsforskeres medlemmer er der muligvis nogle, der kunne have en forfar, som var med i slaget. Dette kan måske inspirere til, at man undersøger, om man har en, der deltog i dette meget blodige og afgørende slag for Danmark. Vi vil her fortælle lidt om baggrunden for slaget, hvordan man fik mandskab frem til flåden, samt følge en af de norske deltagere, Ole Michelsen, og i korte træk fortælle lidt om hans liv. I alt har vi fulgt otte af de norskes deltagelse i slaget. Vi takker for gode råd og snak med marinehistorikere som Hans Christian Bjerg, Jørgen

Green, samt Niels Bjørn Hansen. Ligeledes takkes kontakter med norske slægtsforskerkolleger.

Baggrunden for slaget og planlægningen

I optakten til det, der senere er betegnet Napoleonskrigene, var Danmark-Norge neutralt og havde indgået et neutralitetsforbund med Rusland, Preussen og Sverige. England ville gerne bryde det væbnede neutralitetsforbund og indgå alliance med Danmark-Norge for derved at få adgang til havne på kontinentet, som man var afskåret fra. Dette var udgangspunktet for konflikterne med England. Den første konflikt fandt sted i 1801, hvor man forsøgte at erobre den dansk-norske flåde, og førte til det, som blev Slaget på Københavns Red. Det lykkedes ikke, men englænderne kom tilbage i 1807, hvor vi fik bombardementet på København, og det lykkedes at sejle den danske flåde til England.

Men det var handelsskibenes orlogseskorte, som udløste en direkte konfrontation med England. Det første forsøg fra engelsk side på at angribe København kom i efteråret 1800, hvor den engelske flåde lå klar til at beskyde byen, men ved ihærdige diplomatiske forhandlinger og udviklingen i en ellers meget kompliceret storpolitisk situation blev angrebet den gang afværget. Det stod dog klart, at presset fra England ville fortsætte, og at det ville være nødvendigt at mobilisere. Man måtte være yderst forsigtig med at gøre synlige forberedelser til krig, da dette ville svække neutralitetsforbundet. Den danske flåde blev derfor liggende aftaklet i København, men man begyndte udskrivning af mandskab.

Planerne for udskrivning af mandskab til 1801 blev forelagt Admiralitetet den 21. november 1800. Udrustningen blev betegnet 'mellemste bemanning', dvs. til aktiv tjeneste, men ikke krig. Dog var der lagt en plan for, hvilke skibe man skulle udruste, bl.a. som forpligtelse i forhold til neutralitetsforbundet. I alt skulle der udskrives 4.733 matroser fra Danmark, Slesvig og Norge, men tempoet var oprindeligt ikke hurtigere, end at danske og slesvigske mandskaber skulle møde i København i slutningen af marts, det søndenfjeldske norske mandskab i starten af april, og fra Bergens

Artiklens forfattere ved studiet af kilderne.

Fra venstre er det Ingrid B. Nielsen, Torger Børresen og Jette Bøgvad.

og Trondhjems distrikter skulle man møde i slutningen af april (Feldbæk, 1985).

Situationen ændredes imidlertid hurtigt lige over årsskiftet, da det stod klart, at man ville få en krig med England, og denne krig ville indledes med et angreb på København. Forsvaret af København var imidlertid et stort problem, både i form af materiel og mandskab. En forsvarsplan måtte udarbejdes i al hast. Planen, som blev lagt, var at lægge skibe på række med relativt kort afstand ud mod Kongedybet, i hvad der blev betegnet en defensionslinje. De fleste af skibene var aftaklet (blokskibe), eller det var stykpramme og flådebatterier konstrueret til lejligheden, i realiteten en 'flydende fæstning'.

Det var en logistisk meget krævende opgave at få matroserne fra deres respektive distrikter til København i et kapløb med tiden. Ordren i det tidlige forår 1801 til indrulleringskontorerne i Norge lød, at alt disponibelt mandskab skulle udskrives til orlogstjeneste for at modstå et formodet angreb fra engelsk side, men man vidste meget lidt om, hvornår et slag ville kunne stå. Der blev udskrevet mandskab fra distrikterne Frederikshald (Halden), Christiania, Bagnæs (bl.a. Drammen, Åsgårdstrand, Tønsberg og Larvik), Christiansand, Stavanger, Bergen og Trondhjem (Holmsen, 1953).

Samlingsstedet var Frederikshald, men for at komme dertil, skulle matroserne først nå frem fra deres respektive indrulleringsdistrikter. Samlingsstedet ligger så at sige på grænsen til Sverige. Går man over broen ved Svinesund, er man inde i Sverige. Her begyndte også marchen sydpå til København, men en så omfattende operation krævede omhyggelig planlægning, ikke mindst fordi færden gik igennem et andet land. Derfor blev planerne løbende drøftet med svenskerne igennem de diplomatiske kanaler. Meget af kommunikationen findes i håndskrevne breve på Rigsarkivet (arkivalier nr. 1), de fleste på fransk, som jo var diplomatsproget. Vi finder de første breve ang. gennemrejsen dateret den 6. januar 1801, og derefter fulgte megen korrespondance de påfølgende måneder, helt til april, hvor slaget fandt sted (Rigsarkivets arkivalier nr. 2). Vejen, man fulgte gennem Sverige, skulle være postruten fra Svinesund til Helsingborg, og stederne, hvor man skulle overnatte, var: Viik, Uddevalla, Bakke, Göteborg, Kungsbacka, Varberg, Slöinge, Laholm og Engelholm, som var sidste stop inden Helsingborg.

Med start i februar måned afgang grupper på 60 eller 80 mand dagligt fra Frederikshald efter den angivne rute, hvor dagsetaperne var på ca. 40 km. Hver tredje dag var hvile-

Fig. 1. Overnatningssteder i Sverige. Grafik: Torger Børresen

dag. Bagage blev befordret med vogne. I Rigsarkivets samlinger findes en pæn samling opgørelser fra de forskellige overnatningssteder, hvor man sirligt noterede navn og tilhørsforhold for den enkelte matros i store regnskabsbøger (Rigsarkivets arkivalier nr. 3). Heraf fremgår også, om der var nogen, der blev syge og måtte ligge over til senere transport. I regnskabsmaterialet findes mange kvitteringer for logi og beværtning med øl, transport af materiel, logi for syge matroser, skys¹ af materialeforvalter, hestetransporter og kvittering for bropenge, hvor det var nødvendigt at passere større vandløb. En sammentælling af mandskaberne passage igennem Sverige viste, at over 2000 mand deltog i marchen. En opgørelse af det totale antal i defensionen den 2. april 1801 viste, at 5063 mand var involveret (Feldbæk, 1985). Men vi skal som nævnt følge en af de norske deltagere før, under og efter slaget.

Matros Ole Michelsen – en hædersmand fra Kongedybet

Matrosen, Ole Michelsen, som vi har fulgt op på, bliver

1 Skys er et norsk ord, der betyder kørsel eller transport

Fig. 2. Kilde Norgeskart.no

døbt den 17. maj 1778 i Sem kirke, vest for Tønsberg. Forældrene flytter fra Sem, og Ole kommer til at vokse op på stedet Borre, tæt på Oslofjorden. Hans konfirmation finder sted i Borre Kirke, og her bliver han ligeledes i 1798 viet til sin udkårne, Johanne Hansdatter, og her i kirken bliver hans fremtidige børn døbt. Ole og hustru kommer til at bo på Kirkebakken tæt på Borre Kirke. I folketællingen for 1801 får vi oplyst, at Ole er 23 år og hans hustru Johanne 26 år. Desuden er der en datter Else Mari på 1 år. Der oplyses, at Ole er husmand med jord og matros. Som man ser af kortet, ligger Borre ikke så langt fra Åsgårdsstrand, der fra gammel tid af var ladested.

I sørullen for Bragenæs distrikt i Vestfold i 1801 under løbenummer 510 og patentnummer 6 finder vi Ole optegnet. Protokollen nævner, at Ole skal tjenstgøre ombord på or-

logsskibet "Sjælland". Han bliver udtaget den 5. januar og aflønnet fra dette tidspunkt. Aflønningen kan ses på rullen, der desuden også oplyser, at han er befaren, altså er hans sømandskab i orden.

Men Ole skal tage afsked med hjemmet, hustruen og en lille datter, der var blevet født i 1800. Den lange rejse mod København starter højst sandsynlig med overfart fra Åsgårdsstrand til Moss på den anden side af Oslofjorden og derfra videre mod Halden ved den svenske grænse. Som nævnt er der ophold undervejs for hvile og forplejning. Sidste opholdssted i Sverige er Engelholm, hvor marchholdet, som Ole er del af, ankommer torsdag den 12. marts. Der er bevaret lister over deltagerne, og på fig. 4 ses et uddrag af listen for de ankomne den 12. marts, hvor vi ser Ole optegnet.

Navne	Distrikt	Martii 12a	Martii 13a	Pat. No
Ole Michelsen	Bragensæs Distrikt	t.a.m.e.f.m.		37
Christen Hansen				35
Thaloor Olsen				36
Anders Olsen				37

Fig. 4. Marchgruppens registrering i Engelholm. Kilde: Rigsarkivet (3), København

Dagen efter går marchen videre med Ole, de øvrige i gruppen og deres befalingsmand, Petersen. Hvad de er blevet forplejet med, kan ses i en bevaret forplejningsprotokol, hvori stedets forvalter, Schrøder, noterer, hvad hver enkelt i

Ole Michelsen										af Åsgårdsstrand												
Nummer		Tilkommer:										Tilkommer:										
Løbende.	Patent.	Halv Gage fra Udsøgelsen til Ankomsten paa Transport-Steet.		Kostpenge a Rdlr. 64 Sk. mtl. fra Forberedelse Tid til Forberedelse i Kiibenhavn.		Kost- og Qvarteer-Penge 3 Rdlr. Mdl. For ham selv fra Prefations-Dato indtil han enten kommer til Skibe eller paa Qvartalsfærd.		Til Qvartaler for hans Cour og Forplejning.		Følgenummer	Skibets Navn.	Tiden han har været med Skibet		Er Maanedlig og Dage.	Misnedlig Søe. Gage.	Andrager.	Kostpenge i den Tid han er hjem permitteret.		Reise-penge.		Tilfammen.	
		fra 1801	til 1802	Andrager. Rdlr. Sk.	fra 1801	til 1802	Andrager. Rdlr. Sk.	fra 1801	til 1802	Andrager. Rdlr. Sk.	Rdlr. Sk.		fra 1801	til 1802	M. D.	Rdlr. Sk.	Rdlr. Sk.	fra 1801	til 1802	Andrager. Rdlr. Sk.	Rdlr. Sk.	Rdlr. Sk.
510.	6.											Sjælland										

Fig. 3. Oles blad i sørullen. Kilde: Digitalarkivet.no

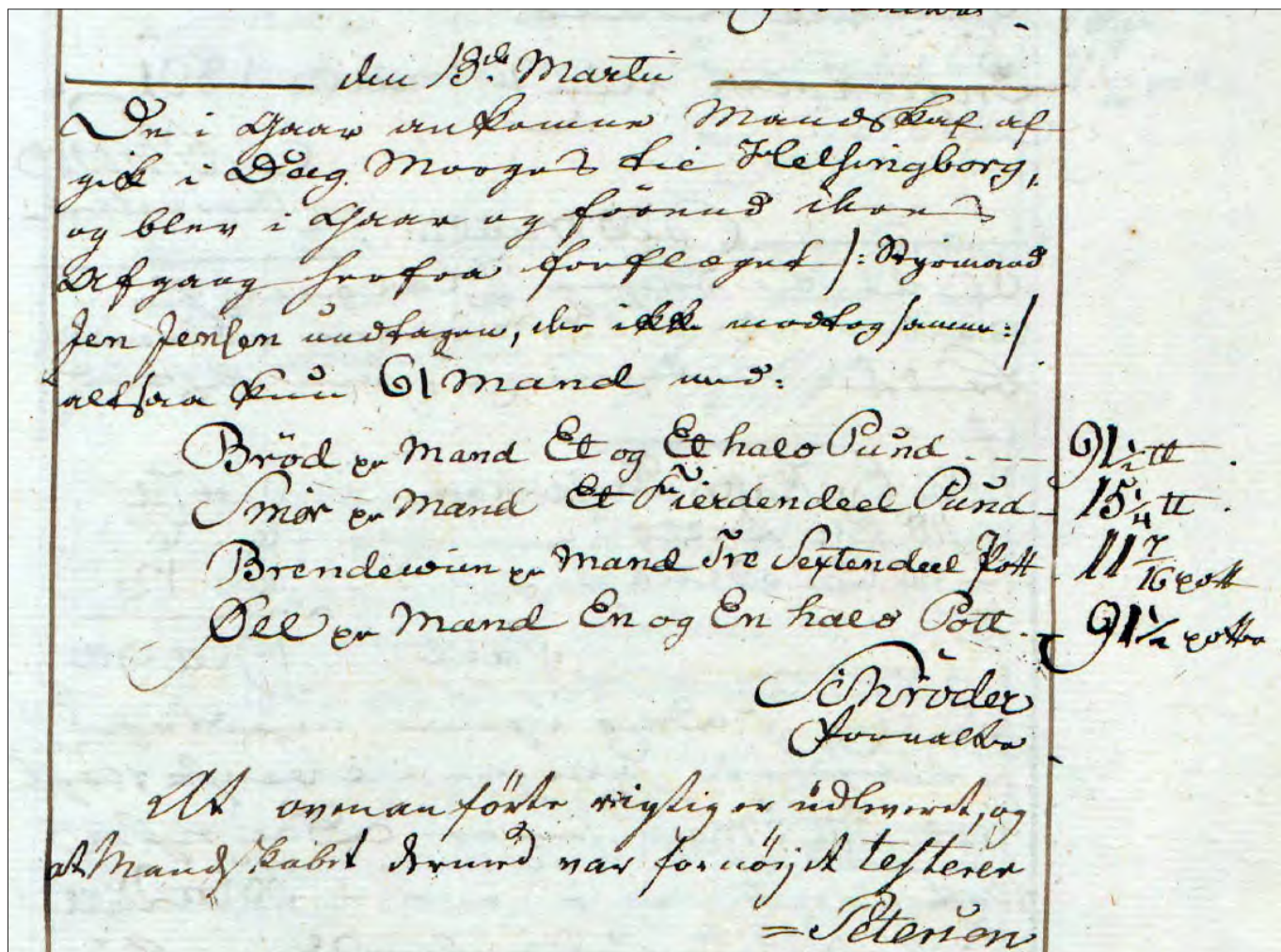

Fig. 5. Mandskabernes forplejning, Engelholm. Kilde: Rigsarkivet (3), København

den 61 mand store gruppe har fået af brød, smør, brændevin og øl. Optegnelsen i protokollen ses på figur 5.

Ankomsten til Holmen og slagets gang

Nu går marchen mod Helsingborg for overfart til Helsingør. Marchgruppen ankommer til København den 14. marts og skal nu have kost og kvarterpenge til et beløb af 3 Rdl. månedlig. Den 24. marts kommer Ole ombord på "Sjælland", der var det største linjeskib i defensionen med 74 kanoner og en bemanning på i alt 533 mand. "Sjælland" var varpet ud til sin position den 4. marts som et af de centrale skibe i defensionen. Ombord får mandskabet travlt med at gøre klar til en eventuel kamp; det er et kapløb med tiden. Slaget går i gang den 2. april, og ombord på "Sjælland" bliver kampen hård, 39 mand dør og 125 bliver såret. På øverste dæk bliver mandskabet efterhånden skudt væk fra deres kanoner. Situationen udvikler sig ret kaotisk, og på et tidspunkt breder der sig en frygt blandt besætningen for, at skibet vil synke. Det havde fået 27 såkaldte grundskud, dvs. ved eller under vandlinjen.

I kampens sidste tid oplever Ole og det øvrige mandskab på underste dæk, at befalingsmanden, Philip Schultz, pludselig forsvinder ombord på en båd sammen med noget af mandskabet. Det er blevet ham for meget, og han taber for en kort stund besindelsen. Kommet i land på fortet Trekroner besinder han sig dog og kommer hurtigt ombord på "Sjælland" igen. Skadet er sket, og han regnes nu for deserteret. En anden befalingsmand, Erik Westerholt, forlader også skibet i utide og regnes ligeledes for deserteret (Hansen, 2012).

Oles liv efter slaget

Slaget er ovre kl. 15, og en efterfølgende begravelse af de mange faldne skal finde sted på Holmens Kirkegård uden for Østerport. Den 5. april følger byens borgere det store ligtog fra søetatens hospital, Søkvæsthuset på Christianshavn, igennem staden til kirkegården. Efter at de faldne er stedt til hvile i en fælles grav, bestrør fem hvidklædte piger graven med blomster, og en sang digtet til anledningen bliver sunget (Mentz, 2001).

Fig. 6. Gravminde på Holmens Kirkegård. Foto: Torger Børresen

Et nyt blik på sørullen viser, at Ole efter slaget bliver udlånt til en sørejse. Hvilket skib han kommer med, er ikke nævnt. Den 27. juli er han tilbage i København og bliver frigivet, som protokollen nævner. Om han derefter har kunnet rejse hjem til Borre er uvist, men han skal være i København i august, da en krigsretssag skal holdes over Schultz og kaptein Erik Westerholt. Ole og en anden matros skal aflægge vidneudsagn om deres oplevelse af at have set de to befalingsmænd forlade skibet i utide. Schultz og Westerholt får dødsdom, der lyder på skydning i ryggen. Henrettelsen er sat til at finde sted på Øster Fælled den 11. august. Lige inden henrettelsen skal ske, kommer en melding om, at dommen nu er ændret til livsvarigt fængsel på øen Munkholm ved Trondhjem. Her på Munkholm befinder Schultz og Westerholt sig i 1½ år, hvorefter de bliver landsforvist (Hansen, 2012).

Det stærkt skadede "Sjælland", som englænderne efterfølgende tager, sætter de ild til, og det driver brændende mod nord og synker til sidst til bunds ud for Humlebæk og lægger sig på 6 m dybt vand. Mange år senere bliver det fundet på bunden, og i 1966 bliver det affotograferet og opmålt. Året efter slaget skal der uddeles medaljer til dem, der har udmærket sig under slaget. Ole er blandt dem, der den 2. april 1802 får medalje overrakt for en særlig indsats under slaget (Jørgensen, 1976).

Fig. 7. Medalje med øsken. Kilde: Orlogsmuseet, København

I 1803 får Ole en søn, Hans, der bliver opkaldt efter Oles første søn, som døde i 1800. En datter kommer til i 1806, men dør allerede i 1809. Men Ole skal atter deltage i orlogstjeneste i 1808. Danmark har en aftale med Napoleon om, at der skal sendes et stort antal danske og norske søfolk til Vlissingen til hjælp med at anlægge en stor flådebase. Til gengæld vil Danmark få franske orlogsskibe til Danmark, som erstatning for de orlogsskibe, englænderne fratog den danske flåde i 1807. Ole bliver udskrevet som kvartermester på det franske orlogsskib

”Pultusk” ved floden Schelde ved Vlissingen i Holland den 24. maj (Green, 2015).

Ole skal ikke gense sit fædreland og familie. I sørullen er nævnt, at han dør den 23. marts 1810. De nærmere omstændigheder ved dødsfaldet kender vi ikke, men muligvis har det været sumpfeber, der har endt Oles liv, en meget hyppig dødsårsag i dette område. Oles skifte er fundet, og i dette er oplyst, at han er død ved Vlissingen. Oles børn, hvoraf der kun er to levende, får af arv 99 Rdl. til sønnen Hans og 49 Rdl. til datteren Else. Vi får også oplyst, at hans enke, Johanne Hansdatter, er blevet gift igen, og at de to børn bor hos moderen og dennes nye mand. Oles mor dør i 1811, og i skiftet efter hende kan man læse, at en søn, Peder, Oles bror, ikke er tilstede ved skifteforhandlingerne, da han er udkommanderet til Vlissingen. Hvordan det går denne bror er ikke undersøgt, og heller ikke hvilket skib han er på.

Står efterkommerne til søs?

Vi har fulgt enkelte af Oles efterkommere frem i tid og kan se, at Oles søn, Hans, får syv børn. Det ser ud til, at Hans både er sømand og gårdbruger, da det er nævnt ved hans børns dåb. To af Oles børnebørn bliver også søfolk. Af disse kan nævnes sønnesønnen, Marcus Hansen, der bliver skibsfører og dør i 1883. En anden sønnesøn, Hans Jørgen, bliver også skibsfører. Livet til søs og dets barske vilkår har ikke afskrækket de kommende generationer efter Ole. Oles historie og de forfærdelige oplevelser, han har haft ved slaget den 2. april 1801, var ikke kendt i Oles efterslægt i dag, men hans historie har vi videreformidlet til nulevende efterkommere i Norge, der stadig bor, hvor Ole i 1808 så sin familie for sidste gang. En hædersmand fra Slaget på Reden; hans historie slutter vi her.

Litteratur og brugte arkivalier

Feldbæk, O. 1985: *Slaget på Reden*. Politikens Forlag, København

Green, J. 2015: *Det store bedrag – om danske og norske søfolk i Napoleons tjeneste 1808-1813*, Forlaget Grifo, København.

Hansen, N.B. 2012: *En visnet blomst i hæderskrandsen*, Forlaget Den Blå Ugle, Brønshøj.

Holmsen, C. 1953: *Fra den gamle innrulleringen i ”Bragnæs District”*, Drammen Museums Årbok. 1948-1953.

Jørgensen, P.J. 1976: *Modtagerne af medaljen for Slaget på Reden 2. april 1801*. Antikvariat Richard Levin ApS, København.

Mentz, S. 2001: *Kampen i Kongedybet, Slaget på Reden*, Gyldendal, København.

Rigsarkivets arkivalier

Arkivskaber: Stockholm, diplomatisk repræsentation

Arkivserie: Akter vedr. neutralitetskonventionen af 16. dec. 1800

Arkivskaber: Generalkommissariatet (Søetaten), Etatsråd C.F. Krabbe - embedsarkiv

Arkivserie: Materiale

Arkivskaber: Reviderede Regnskaber, Sømilitære Regnskaber

Arkivserie: Regnskaber for indrulleredes transport gennem Sverige

Digitalarkivet, Norge: www.digitalarkivet.no

Søruller, kirkebøger, folketællinger, skiftedokumenter m.v.

Familie i Sverige og Amerika?

Søger du slægtninge, der er fx udvandret til Amerika eller kommer fra Sverige? Så har Danske Slægtsforskere et tilbud, som kan være afgørende for din forskning.

Som medlem af foreningen kan du få foretaget opslag i to betalingsdatabaser ganske gratis. Det er i gruppen *Opslag internationalt* i vores Forum (forum.slaegt.dk), du finder denne særlig service. Her er to tråde *Hjælp med opslag i Ancestry.com* og *Hjælp til opslag i ArkivDigital (Sverige)*. Hvis du ønsker hjælp til et opslag, skriver du simpelthen et svar i tråden, hvor du forklarer, hvad du søger efter. I løbet af kort vil du få svar tilbage med de forhåbentlig gode oplysninger, der kan trækkes ud af databaserne. Benyt dig endelig af denne fine mulighed. Husk, at tilbuddet er forbeholdt medlemmer, og du skal være logget ind på hjemmesiden for at skrive i Forum.

Kan det nu passe?

Af Asta Fog Larsen
Zentavej 18
9260 Gistrup
98314492/2163 4492
asta@afola.dk

At slægtsforskning er som at lægge et puslespil med mange tusind brikker. Måske er der endda blandet brikker fra flere spil sammen? Sådant var min oplevelse af at gå i gang med slægtsforskningen.

Mit udgangspunkt var rimelig let tilgængeligt, da H.R. Hiort-Lorenzen har udgivet en række slægtsbøger om præstefamilier. Vores er "Slægten Fog", som blev udgivet i 1906. Jeg gik i gang med slavisk at indtaste slægtsbogens oplysninger i et slægtsforskningsprogram, som på det tidspunkt blev stillet gratis til rådighed. Jeg vidste jo ikke, om slægtsforskning for alvor var noget for mig – om jeg overhovedet ville nå op på de 750 personer, som var grænsen for gratistilbuddet, eller om jeg overhovedet ville fortsætte, hvis eller når jeg nåede dette kritiske tal.

Det varede imidlertid ikke længe, inden jeg fandt ud af, at Hiort-Lorenzens arbejde ikke var fuldstændigt. Jeg fik kontakt til andre, som havde beskæftiget sig med slægten Fog i længere tid. Det bestyrkede mig kun i, at det var nødvendigt at finde andre kilder og få verificeret så mange oplysninger som overhovedet muligt, inden de blev tilgængelige for andre og spredt for alle vinde.

De alt for nemme løsninger

Som så mange andre er også jeg faldet for tilbuddet om "smart-matches". Det blev jeg dog relativt hurtigt træt af efter at have måttet rette en masse fejl og unøjagtigheder i de forslag, som var kommet ind på denne måde. Heldigvis kan funktionen slås fra i det program, jeg bruger i dag, så man ikke ustandselig bliver forstyrret af ubrugelige forslag, som man er nødt til at forsøge at verificere.

Troværdighed og kildekritik

Nå, men der er da heldigvis kilder, man kan stole på, fx kirkebøger, folketællinger, Wibergs Præstehistorie og andre autoriteter. Vi – min mand og jeg – kløede på med at verificere data via de kirkebøger og folketællinger, som er tilgængelige på nettet. Og Wiberg – han er da en autoritet. Hvordan passer hans oplysning ind i helheden? Man skal aldrig skubbe den sunde fornuft helt til side for troen på autoriteterne.

Præstetavlen i Storing Kirke, hvor Niels Pedersen Fogh (d.æ.) figurerer som nr. 2 på listen.

For 3-4 år siden studsede jeg over livet for en præst ved navn Niels Pedersen Fog. Han var både præst i Storing og i Grønbæk. Årstallene for et skift mellem de to embeder passede ikke rigtigt. Og hans kone blev tilsyneladende boende i Storing, mens han selv var gift med en anden i Grønbæk. Hvad var nu det for noget? Selvfølgelig kunne man også blive skilt dengang, i alt fald hvis konen var sindssyg, men alligevel ... Brikkerne passede ikke helt. Jeg skrev til et par steder, hvor jeg mente, der var ekspertise til at løse mysteriet. Men ingen svarede.

Det skal man selvfølgelig ikke tage så tungt endsige lade sig

slå ud af: sommetider kan det være en god idé blot at lade et problem ligge, indtil der dukker flere oplysninger op. De kan måske føre til løsningen.

Genopkald eller dublet?

For et stykke tid siden fik vores lille slægtsforskningsbibliotek i Gistrup overrakt 28 bind af Personalhistorisk Tidsskrift. Fra en ende af gik vi i gang med at søge på navnet Fog i samlingens registre. Her stødte vi på en Niels Pedersen Fog, som havde afleveret prøveskrift for Biskop Gjødesen i 1598 og en Niels Pedersen Fogh, som havde gjort det i 1604. Hovsa, var der to forskellige personer med samme navn, eller havde han ikke bestået første gang? Pudsigt, men dødsdagen for begge vedkommende var juli 1628 med ca. 12 dages mellemrum. Måske var den ene en dødsdag og den anden dagen for begravelsen? 12 dage mellem de to hændelser er selvfølgelig lang tid, men der læses jo om små unøjagtigheder alle steder. Var det alligevel den samme person, eller var det et genopkald? Forældrene var de samme. Måske havde de troet, at den først fødte Niels ville dø, og derfor havde de døbt den næst fødte dreng med samme navn, for der var lige en farfar, herredsfoged Niels, der nødvendigvis burde og skulle opkaldes efter.

Formidling af ændringer og rettelser

For nylig gik jeg for sjov skyld ind på Wiberg-net.dk for at tjekke data på Grønbæk Sogn og så da til min store overraskelse, at der var blevet tilføjet et "d.y." på Niels Pedersen Fog i Grønbæk og et "d.æ." på Niels i Storing, Stjær og Galten. Glad blev jeg, for min fornuft havde jo allerede sagt mig, at det måtte være den mest sandsynlige løsning på rodet.

Men burde vi, der arbejder med slægten Fog, ikke på en eller anden måde have fået besked om en efter min mening så afgørende ændring af personalhistorien? Tænk på alle de fejl, som digitaliseringen kan generere over hele verden. De kan jo brede sig som en veritabel virus. Men hvis man vil, kan digitaliseringen også bruges til helbredelse. Der kan godt findes måder at sende vigtige oplysninger og rettelser ud til slægtsforskere. Er det ikke et rimeligt ansvar at påtage sig for en kilde, der ved, at den opfattes som en autoritet. Måske kunne nærværende blad være en af disse muligheder?

Ønsker fra en bruger

Wibergs Præstehistorie har i alt mit arbejde med slægten været en kilde til uvurderlig hjælp, men alligevel kan den måske forbedres. For mig ville det være både naturligt og rimeligt, at også alle de af en præsts børn, der når skels år

I Grønbæk Kirke er den imponerende ligtavle over Niels Pedersen Fogh (d.y.) i dag placeret på væggen i våbenhuset.

og alder, nævnes. Også selvom de ikke bliver præster eller gift med præster.

Fx optræder der en Jens Andersen Bendstrup, præst i Øster Nykirke 1660-1675. Han har med Birgitte Lauridsdatter Fog børnene Laurids Jensen Bendstrup, Anders Jensen Bendstrup og Maren Jensdatter Bendstrup. De findes i Brejl: Gejstlige Skifteuddrag. Hatting Herred 1681-1776 nr. 2 og 3. Der er 25 år mellem de to skifter, og i skifte 3 optræder formynderen Anders Jensen Fogh, præst i Rye og Kirke Sonnerup. Har han ændret navn fra Bendstrup til Fogh? I Sjællands Stifts Degnehistorie optræder Laurids Jensen Fogh, degn i Kirke Hyllinge. Har han mon også ændret navn fra Bendstrup til Fogh? Tidsmæssigt ville det passe fint, men jeg har endnu ikke været i stand til at verificere sammenhængen.

Det er naturligvis en stor hjælp, at der i teksten er henvisninger til familiemedlemmer i andre sogne, for man kan vist godt sige, at også præstestanden havde et effektivt netværk. Nogle links går direkte til Brejls Skifter eller Nygaards

Sedler. Var det muligt at få flere direkte links til kildeteksterne? Mig har det i hvert fald hjulpet fx at få at vide, hvilken familiær tilknytning en værge har haft til afdødes arvinger. Men også oplysninger om alder og bopæl har haft afgørende betydning.

Som storforbruger af Wiberg-net kunne jeg ønske, at databasen var mere brugervenlig og søgbar. At det var simpelt at stille et spørgsmål eller foreslå en rettelse til basens vedligeholdere. Rigsarkivet har et udmærket skema under ikonen "!". Noget tilsvarende ville vel også kunne fungere i Wiberg-net.

Søgning på wiberg-net.dk kan foretages som følger:

I adresselinjen i din browser skriver du:

site:wiberg-net.dk søgeord

Herefter trykkes retur.

Fejlrettelser, spørgsmål og kommentarer til wiberg-net.dk kan stilles på denne tråd: <https://forum.slaegt.dk/index.php/topic,20317.0.html> og vil blive videreformidlet til Randi Rostrup.

Var svenskerne nu så flinke?

Af Niels Brandrup

Platanvej 22c,
1810 Frederiksberg C
post@brandrup.eu

De svenske tropper havde ellers i det store og hele opført sig ordentligt over for befolkningen, og der var endda eksempler på, at de havde optrådt som faddere, skriver Thorkild Christensen i historien om sin Vendsyssel-slægt (Slægtsforskeren 2/20).

Måske. Mine forfædre i Rudkøbing så vistnok anderledes på det: *Da Svenskerne 1659 havde Byen i Vold, blev Raadhuset meget beskadiget, Vægge og Vinduer udslagne, flere af Bjælkerne og andet Tømmer hugget over, alle Kister og Skriin istykkerlagne og samtlige deri opbevarede Documenter ødelagte. Borgemester Hans Lauritsen blev samme Gang aldeles udplyndret, endog den Deel af hans Gods, som var nedgravet i Jorden, blev røvet. Han døde Aaret efter. Rimeligvis er det gaaet mange andre Indvaanere, som Borgemesteren. Et Sagn gaaer endnu, at de Svenske korsfæstede en Borger i sit eget Huus, nemlig der, hvor Væver Christen Brandrup nu boer. I Anledning af de Svenskes Voldsfærd imod Borgemesteren og den Store Gjæld og Besværighed, Byen og Indvaanerne vare komne udi, blev 1666 optaget Tingsvidne.*¹

Efter krigen vidnede sognerådsmedlemmer fra blandt andet Snøde, Bøstrup og Tranekær: Rytterne, der var lagt i kvarter over hele øen, pinte borgere og bønder og ofte deres kvinder med for at få dem til at rykke ud med den sidste skilling eller værdigenstand *som usigeligt at opregne, med Buk-*

*spænden, Pisken, Skruer på Fingrene, Hovederne med Strikker ombunden og saa haardelig anskruet, at Blodet er sprungen ud af Næse og Mund, saa og med Gløder paa Hovedet og Fødderne brændt, med meget mere Tyranni og uhørlige Pinsler, ikke som christne Mennesker, men som Tyrker og Uchristne.*² Sådan blev det noteret i Gehejmearkivet året efter.

Og der er flere eksempler blandt mine aner. Skriver Niels Hansen i Rudkøbing, kunne fortælle om, hvordan ryttere to gange lod deres heste trække ham til Tranekær Slot og indsætte på vand og brød i tyvefængslet dér. Han skulle sidde der, "til han blev sort", medmindre han skaffede penge. *Og fra den første Dag, han kom til mig, maatte jeg eller min fattig Hustru og Børn ikke være et stykke Brød eller en Haandfuld Korn mægtig til Underholdning eller noget det allerringeste jeg eiede,* skriver Niels Hansen i en rapport til Krigskollegiet året efter. Han fik skaffet penge, blev løsladt – og snart atter fængslet og lænket til en anden fange ved hænder og fødder i fem uger med krav om flere penge. Skipper Christen Mogensen, Rudkøbing, måtte både stille sit skib og sit hjem til svenskernes disposition, men fik lovning på at få sit skib frit, når han havde sejlet et læs kvæg til Rostock. Så såre det var sket, viste det sig, at generalmajor Waldeck havde solgt hans skib; *og jeg fattige Mand maatte gaa derfra med saa blot, som jeg var,* beretter Christen Mogensen. Hundredvis af langelændere blev tvunget i

¹ P. Rasmussen: Oplysninger betræffende Rudkøbing Kjøbstad med Bemærkninger om de danske Kjøbstæder i Almindelighed og Øen Langeland, 1849, s. 100

² Sognevidner 6.-7.6.1660, Gehejmearkivets årsberetning VI, 240-44, iflg Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands historie, 1909.

svensk krigstjeneste, 14. juli afskibedes 270 mand via Lolland til Riga. Tit var det familieforsørgere, *saa deres fattige Hustruer derover med Børn tillige udi største Elendighed er geraaden og mange døde af Hungersnød.*³

Heller ikke herskaberne blev skånet. Niels Hardebo til Egeløkke ved Bøstrup blev 21. marts ført til Odense, hvor han sad indespærret i 18 uger, mens 85 ryttere indkvarteret på gården hjemme hos hustruen fortærede alt og tvang fruene til at betale smykker og sølvtøj i løsepenge; foruden det måtte han endda ved lån mod pant i sit gods skaffe 200 rdl., før han kom løs. Fru Karen Pors blev af en svensk ritmester med magt taget fra sin gård Skovsbo i Fuglsbølle og ført til Rudkøbing, hvor hun blev afpresset 200 rdl. mod "cavaliers parol" (æresord) på, at hendes gård så ikke skulle blive brændt og plyndret. Dernæst plyndrede og antændte de gården alligevel og pinte fruene og hendes piger til at vise ritmesteren det nedgravede sølvtøj.

Efter krigen var halvdelen af Rudkøbings huse ødelagt og resten forarmede. Hele øen var stærkt affolket, sædekornet var fortæret, og vinteren 1659/60 blev tilmed meget hård. På landet døde dagligt ca. 10 mennesker, præsten i Humble skriver, at nogle hundreder af hans sognebørn er døde af sult: *Ved min salighed, de hentede Mask hos mig og bagede Kager af og aad. Hørknevlere og Katost-Rødder hjalp dem i Foraaret.* Enker og børn flåede bark af træerne, tørrede det, gik til mølleren med det og bagte brød af melet. Langeland var arret i årtier derefter. Da svenskerne drog væk, var af byens 114 gårde og huse kun 52 "nogenlunde ved magt", endnu i 1690 var der stadig 34 tomter efter ødelagte huse i Rudkøbing og kun 80 beboelige huse. Hørereren på latinskolen skrev i en indberetning til bispem, at kun af få borgerne fik et måltid mad, *thi Byen er saa forarmet, at største Parten self mangler Brød.*

Nu var nogen i min langelandske slægt muremestere, så de endte med at tjene på genopbygningen.⁴ Men jeg tror ikke, de talte om, hvor ordenligt svenskerne i det store og hele havde opført sig.

Forresten: En af muremester-ætlingene giftede sig 1779 med en væver Poul Brandrup, f. ca. 1741. Han skulle under navnet Brandorff være udvandret fra Preetz, Holsten, hvor jeg trods velvillig lokal bistand forgæves har søgt ham.

³ Sognevidners udsagn – dette fra Tranekær – blev nedskrevet i tingbøgerne.

⁴ Om bygningshistorie m.v. i Rudkøbing se: Historiske Huse og Gårde i Rudkøbing, 1988

Skulle nogen ligge med oplysninger om min stamfar, er jeg meget interesseret.

En anden af mine forfædre, oberst Bernbach, Nakskov, faldt i kampen mod svenskerne. Også fra denne by er der udsagn om krigens grusomhed. Pastor Rogert fortalte senere om det: *En mand på volden fik hovedet sønderskudt, da han kikkede over brystværnet, Philip Grovsmeds hustru fik hovedet skudt af, mens hun sad på sin seng og gav sit lille barn die. Man fandt kort efter barnet ved moderens bryst med patten i munden og den døde moders blod løbende ned over sig.*⁵ Her er der jo dog, hvis man skal dømme med nutidsøjne, ikke som på Langeland tale om krigsforbrydelser i henhold til Geneve-konventionen.

Den svenske konge Karl 10 Gustav, der i 1659 lod sin hær terrorisere Danmark.

⁵ C.C.Haugner: Nakskov Købstads Historie I, 2. udg. 1944, s. 204. De danske arkivalier om dette er gået tabt, men redaktør Haugner hentede oplysninger i det svenske rigsarkiv, da han skrev sit værk

Slægtsforskning i lægdsruller, søruller ...

I 2009 udgav Jørgen Green bogen *Slægtsforskning i lægdsruller, søruller og i hærens og søværnets arkiver*, som blev anmeldt i det daværende Slægt & Data nr. 4 2009. Dengang kunne forfatteren beklage, at den guldgrube, som lægdsrullerne m.v. udgør, ikke blev brugt nok af slægtsforskerne. Men siden 2009 er der sket meget, og rigtig mange militærarkivalier er i dag tilgængelige på AO. Brugen er steget, og man kan næppe tale om en overset kilde.

Med 11 år på bagen vil en ny udgave være en oplagt tanke, og en sådan er da også netop kommet. Og hvad nyt er der så? Bogen har fået en ny forside, mens sidetallet er nøjagtig det samme som sidst, nemlig 248. Mange kapitler er da også uændrede eller blot let reviderede, men naturligvis er der forskelle. Digitaliseringen viser sig bl.a. ved, at et afsnit om Daisy og Arkivalieronline er rykket helt frem i bogen, hvor vi også finder en omfattende oversigt over, hvad der bl.a. gemmer sig under AOs punkt "Militærvæsen". En oversigt, der både vil kunne inspirere og hjælpe med at finde rundt i de mange kilder.

Nyt er også et kapitel om Danmarks Krigshistorie 1500-1918. Dele af teksten indgår i den første udgave i andre kapitler, men det er en god ide at få en samlet og overskuelig (18 sider) fremstilling af dette vigtige emne og dets betydning for, hvordan den danske hær og flåde gennem tiden har set ud.

Bogen er fortsat delt op i to hoveddele, hæren og søværnet, og i hver del instrueres vi i at finde og følge værnepligtige i rullerne, ligesom der er fyldige afsnit om militærets skoler, straffearkiver og omsorg for syge, døde og de-

Jørgen Green: Slægtsforskning i lægdsruller, søruller og i hærens og søværnets arkiver. Forlaget Grifo, 2020. Rigt illustreret, 248 s. Kan bestilles via Danske Slægtsforskeres webshop dsshop.dk, hvor den koster 248 kr.

res efterladte. Overalt med omhyggelig vejledning i, hvor og hvordan du finder kilderne. Bogen afsluttes med litteraturlister, omfattende ordforklaringer og forkortelser samt klassifikations- og tjenstydgtighedskoder.

Hjælp til at bruge lægdsrullerne kan vi finde flere andre steder, bl.a. kan nævnes den udmærkede webside laegdsruller.dk. Men styrken ved Greens bog er den enorme mængde af informationer om militærvæsen før i tiden. Hvis du fx vil vide noget om, hvordan det har været at springe soldat i 1700-tallet, hvordan man straffede officerer og menige, eller hvordan man tog sig af invalide, tidligere soldater, er denne bog et oplagt sted at gå hen. Ikke mindst, fordi du undervejs bliver oplyst om, hvilke kilder du kan gå videre med, og hvordan du bestiller dem via Daisy.

Hvis du allerede ejer førsteudgaven, er der nok ikke grund til at anskaffe den nye, men for alle andre, der vil i dybden med militærvæsenet, er den afgjort en overvejelse værd.

Anmeldt af Kathrine Tobiasen

Modtager du foreningens nyhedsbrev?

Danske Slægtsforskere udsender et nyhedsbrev på e-mail 1-2 gange om måneden. Hvis du ikke allerede modtager dette, kan du tilmelde dig ved at trykke på kassen *Nyhedsbrev* nederst på hjemmesiden www.slaegt.dk

Gårdene i Bakkebølle

Få kilometer sydøst for Vordingborg ligger – i den gamle købstads landsogn – landsbyen Bakkebølle. Landsbyen ligger i landsognets allerøstligste del ved skellet til Vestenbæk og Stensby vestligst i Kalvehave Sogn lige ved motorvejen over Farøbroerne.

Bakkebølle har fra gammel tid bestået af 16 bondegårde beliggende på én lang række langs en vej fra Vordingborg mod sydøst gennem Nyråd og Vintersbølle.

Allerede i 1930'erne beskæftigede Holger Munk sig med landsbyens historie. Munk var faghistoriker og tog bl.a. i avisartikler emner op fra hjemstavnen, bl.a. Nyråd, Vintersbølle og Bakkebølle. Dette arbejde kronedes med hans doktordisputats fra 1955, *Rytterbonden. En landbrugs- og kulturhistorisk Studie fra Vordingborg Rytterdistrikt 1718-1768*. – Flere af hans optegnelser findes på lokalarkivet i Vordingborg.

Holger Munks arvtager med arbejdet med Bakkebølles historie blev hans fætters søn, Torben Rasmussen, død 2013, der 1956-83 ejede sin slægtsgård, Rønholm i Bakkebølle, matr.nr. 16. Torben Rasmussen samlede de enkelte gårdes historie fra ca. 1513 og frem til nutiden. I dette arbejde fik han de senere år hjælp af Hanne Christensen, født Møller, der sammen med sin mand, Otto Christensen, siden 1968 drev hans slægtsgård Joensgård i Bakkebølle, matr.nr. 14.

Men disse flittige menneskers store arbejde blev ikke publiceret i bogform, blot samlet i ringbind, gård for gård. For hver gård afsluttet med et navneindex. Dette arbejde afsluttedes i 1985.

Nu kom bogen!

Torben Rasmussens og Hanne Christensens løssblade er nu behandlet, beriget og publiceret af den flittige slægtsforsker Georg Brandt Christensen ved hjælp af den nyeste it-teknik. Men de gamle optegnelser struktur med navneindex og sidetal for hver enkelt gård er bevaret, måske lidt upraktisk, men nok ikke så meget til at ændre. Men dertil kommer angivelse af gennemgående sidetal for det godt 450 sider store bogværk!

Den flotte mindesten fra jubilæumsdagen 1935 pryder bogens for- og bagside.

Bogen er på 455 sider i A4-format, hæftet og koster 340 kr. plus porto, som er 65 kr. tilsendt køberen eller 50 kr. ved afhentning på et pakkeudleveringssted. Forsendelse sker efter aftale med forfatteren, Georg Brandt Christensen, Ørnebakken 47, 2840 Holte. Tlf.: 4580 2404, E-mail: gebc@outlook.dk, web: <http://igbc.dk>. Kan tillige bestilles via SMS 21263642. Bestillingen skal indeholde kontaktoplysninger nemlig navn, e-mail-adresse og evt. mobiltelefonnr.

Brandt Christensen har som nævnt forbedret og beriget det gamle manuskript fra 1985. Gårdenes historie og ejerrække er således ført frem til i dag, ligesom nye illustrationer er tilføjet. Som medhjælpere nævnes Lis B. Jensen, Vagn Boberg Nielsen og Lars Skovvang, alle med lokalkendskab. Af alle gårdene findes stregtegninger fra 1987-88 udført af Ellen Valentin, og Peter Krøyer Hansen, ejer af gården Rosnæs, har arrangeret en farve-fotografering af alle gårdene i 2019. Derimod har det åbenbart ikke været muligt at genlåne nogle ældre fotografier, så disse fremstår i svingende kvalitet. De har måttet gengives fra materialet i de gamle ringbind.

Byens gårde er ikke beskrevet efter de nugældende matrikelnumre fra 1844, men tilsyneladende efter de gamle matrikelnumre fra 1688, åbenbart. Nr. 1 ligger længst mod sydøst og har nu matr.nr. 7, hvorefter følger nr. 2, nuværende matr.nr. 6. Og så videre i nordvestlig retning. Men oprindelig beliggenhed og nummerering er ikke logisk hele vejen igennem den langstrakte landsby med de oprindelige 16 gårde.

Kildematerialet

Hele Bakkebølle var åbenbart i kongens eje i middelalderen – naturligt nok under Vordingborg Slot, fra 1660'erne kaldet Vordingborg Amt. Til rytterhærens underhold oprettedes bl.a. Vordingborg Rytterdistrikt, og hertil henlagdes alt det sydsjællandske krongods.

Bakkebølle var ryttergods indtil 1774, da Vordingborg Rytterdistrikt blev opdelt i 12 portioner og solgt til private. Bakkebølle hørte til den del, der kom under Høvdingsgaard i Mern Sogn og Skuderupgaard/Lilliendal i Øster Egesborg Sogn.

Men efter en snes år under Lilliendal Gods blev bønderne i Bakkebølle selvejere. Den 25. november 1795 købte Lars Stage og Jens Andersen på egne og bymænds vegne hele landsbyen. Herom vidner den flotte sten, som blev rejst på jubilæumsdagen i 1935, og som pryder for- og bagside af det nu udgivne værk!

Fra krongods/ryttergods er der som regel altid bedre kilder end fra private godser. I dette tilfælde endda en rigtig gammel kilde, en fortegnelse over fæstebønderne under Vordingborg 1513, da Christian II afløste faren Hans som dansk konge.

Og lensregnskaberne fra Vordingborg er bevaret i større eller mindre udstrækning siden 1609. I 1600-tallet følger Frederik III og Christian V's matrikler, fra henholdsvis 1662-64 og 1683-88. Derefter følger arkivalierne fra rytterdistriktet til frem til salget 1774.

I Bakkebølle-bogen forklares en fejl i nummeringen af gårdene i henholdsvis modelbogen og den endelige matrikel 1688.

Ser man kritisk på gårdhistorien, undrer man sig over, at det er let at sammenføre fortegnelsen 1513 og lensregnskaberne fra 1609 ff. uden "mellemregninger". Er blot rækkefølgen eller tillige landgildeydelseerne lagt til grund? Historien i lensregnskabernes tid fra 1609 og frem til Frederik III's matrikel skulle ikke være til at tage fejl af, og de er systematisk gennemgået. I denne første matrikel blev landgildeydelseerne omregnet til hartkorn, men bogen giver ingen oplysninger om denne omregning.

I Christian V's matrikel fra 1680'erne blev jordens bonitet inddraget i hartkornsberegningen, og da bestod Bakkebølle af de tidligere nævnte 16 gårde og 7 huse. Gårdene

var ikke lige store, men blev tilsammen ansat til 54 tdr. hartkorn, altså forholdsvis små gårde på gennemsnitlig 3 1/3 tdr. hartkorn.

Men under omtalen af de enkelte gårde er hartkornforholdene ikke nærmere beskrevet og sat i relation til matriklen 1688.

Gårdene i Bakkebøllens sydøstre del siges et sted at være de bedste, mens forholdene i den nordøstre del var mere uklare. Disse forhold kunne med fordel uddybes.

Efter købet til selveje 1795 blev byen udskiftet fra dyrkningsfælleskabet 1797 (iflg. Trap Danmark). Det i bogen gengivne i moderne tid håndtegnede kort er dateret 1795, men må jo nødvendigvis være udskiftningskortet 1797 forsynet med de nye matrikelnumre (egl. fra 1844-matriklen, men "uddelt" ved den påbegyndte matrikulering 1815). Og heraf ses, at ved udskiftningen 1797 blev blot matr.nr. 16 og 17 (Rønholm og Kjølholm/Engelbrethsminde) udflyttet fra den oprindelige lange række af gårde langs nutidens Bakkebøllevej.

Kilderne til landsbyens historie synes meget fornuftigt udnyttet, og fremstillingen af de enkelte gårdes historie er fyldestgørende. Men selve kildesituationen kunne godt have været tydeligere fremhævet og beskrevet.

Livet i Bakkebølle

Bogen indeholder et væld af rigtig gode bidrag til indsigt i bøndernes liv i landsbyen i århundredernes løb, både i krig og kærlighed. Mange retssager er fundet i retskredsens gamle ting- og justitsprotokoller. For nok ligger Bakkebølle i Bårse Herred, men de mange interessante sager er fundet i Stensby Birk og kombineres med ejendomsoplysningerne i materialet fra Vordingborg Len, Amt og Rytterdistrikt.

Den nye udgivelse

Georg Brandt Christensens store indsats er en fin tilgængeliggørelse af et stort "fodarbejde" udført af andre flittige forskere, men svært nu tilgængeligt i "lasede ringbind", glimrende suppleret og opdateret med nye oplysninger og nyt billedmateriale.

Har du aner i denne krog af Danmark, er denne bog en guldgrube med et væld af oplysninger til dit slægtstræ.

Anmeldt af Anton Blaabjerg

Plovmanden

Bøger kan byde på ekstraordinære oplevelser; det gælder ikke mindst, når de formår at føre læseren ind i en helt ukendt verden. En sådan oplevelse havde denne anmelder med bogen Plovmanden, der netop er udkommet.

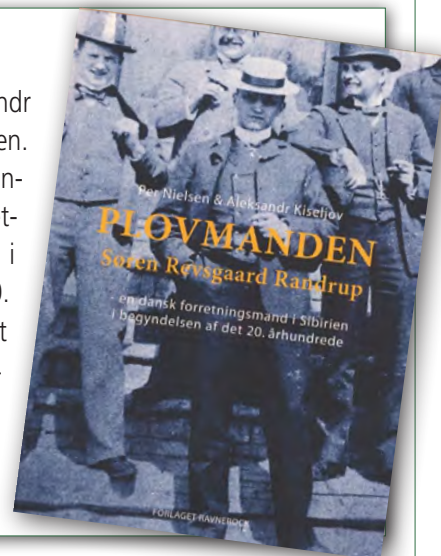
Bogens undertitel forklarer nærmere, hvad det handler om: en dansk forretningsmand i Sibirien i begyndelsen af det 20. århundrede. For mange danskere giver Sibirien forestillinger om et koldt og mørkt land, men faktisk er det vestsibiriske område et frugtbart landbrugsland, der i slutningen af 1900-tallet havde en stor produktion af smør. Dette skabte basis for en større indvandring af driftige forretningsfolk fra vesten, og også en hel lille koloni af danskere fandt vej hertil. Blandt disse var Søren Revsgaard Randrup, som med bogen har fået sin biografi.

Han var født 1876 i Roslev i Salling som søn af en proprietær. Han gjorde sig ikke specielt bemærket under opvæksten, men allerede som 21-årig oprettede han sammen med indehaveren af et andet firma et indkøbskontor for smør i den sibiriske by Tara, og to år senere arbejdede han sammen med H.P. Hjerl Hansen (senere stifter af Frilandsmuseet Hjerl Hede). Randrup holdt sig ikke til smørøpkøb; snart havde han etableret et firma, hvor han solgte vestlige landbrugsmaskiner, og i 1901 udvidede han med sin egen fabrik i Omsk, hvor man fremstillede mange forskellige maskiner, heriblandt den plov, som han især blev kendt for. Det var solide og holdbare redskaber, beregnet på den knoldede og lerholdige jord i området. Senere begyndte han også at producere symaskiner.

Randrup blev en betydningsfuld mand i Sibirien med vidtstrakte kontakter i det enorme land. I en periode fungerede han desuden som britisk vicekonsul. Men alt dette satte den russiske revolution i 1917 en stopper for. Sammen med sin familie måtte han forlade virksomheden og landet, og efter ophold i Japan og Kina endte han i England, hvor han startede et nyt handelsfirma. Han døde i 1935.

Bogen om ham er resultatet af mange års forskning i danske, russiske, lettiske og engelske arkiver og et samarbejde mellem en dansk og en russisk forsker, Per Nielsen og Aleksandr Kiseljov, og den består af to hoveddele. Første del er beskrivelsen af Randrups liv og hans forretninger og ægte-

Per Nielsen & Aleksandr Kiseljov: Plovmanden. Søren Revsgaard Randrup – en dansk forretningsmand i Sibirien i begyndelsen af det 20. århundrede. Forlaget Ravnerock, 2020. 234 sider, rigt illustreret. Pris: 275 kr.

skaber; han var gift to gange, første gang med en dansk kvinde, som døde tidligt, anden gang med en kunstinteresseret og socialt bevidst russisk kvinde, der engagerede sig i det lokale kulturliv og skabte en fin kunstsamling.

Anden del er helliget emnet det sibiriske smør og består hovedsageligt af breve fra to af Randrups ansatte i Sibirien. Der er tale om ordrette (helt ned til rettelser og overstregninger) oversættelser af korrespondancen, der giver et indtryk af, hvordan livet som forretningsmand i området har været. Nok mest af interesse for forskere.

Bogen er skrevet af to faghistorikere og er forsynet med et væld af noter og henvisninger, og der er resumé på engelsk og litteraturliste. Naturligvis findes den både i en dansk og en russisk version. Men det er langt fra noget tungt læst værk; biografien over Randrup er fortalt letflydende, så alle kan læse med og få et indtryk af et ret fantastisk liv i et miljø, som givetvis vil være ukendt for mange, selv om der altså var en del danskere, der dengang søgte lykken i Sibirien.

Billedsiden er et kapitel for sig. Det er lykkedes forfatterne at samle mange private billeder af familien og fra fabrikken, samt plakater og annoncer og fotos fra datidens Omsk, som alle er med til at gøre læsningen til en levende oplevelse.

Det er en bog, der henvender sig til alle, der er interesserede i erhvervshistorie og i at følge vore landsmænds aktiviteter ude omkring i verden. Der altså kunne bestå af meget andet end udvandring til Amerika.

Anmeldt af Kathrine Tobiassen

HUSK

at du selv skal kontrollere og opdatere dine medlemsdata, såsom post- og mailadresse. Kun på den måde sikrer du dig, at du får bladet hvert kvartal.

Det er vigtigt, at vi har din mailadresse, da du så får vores nyhedsbreve, og vi kan kontakte dig, hvis der skulle opstå problemer.

Hjemmeside

Danske Slægtsforskeres hjemmeside

www.slaegt.dk

Webmaster: Jesper Skov
webmaster@slaegt.dk

Kommende møder i Danske Slægtsforskere

Generalforsamling:
3. oktober 2020 i Kolding

Bestyrelsesmøder:
21. november 2020 i Odense
23.-24. januar 2021 i Roskilde

Danske Slægtsforskeres ekspedition

Henvendelser til Danske Slægtsforskeres ekspedition sker via adressen:

ekspedition@slaegt.dk
Tlf. 52 79 90 20
Telefonen er åben for ekspedition
Mandag kl. 15-17 – ellers telefonsvarer

Ekspeditionen står for:

- Pasning af foreningens medlemskartotek – Udmeldelser, adresseændringer for medlemmer, der ikke selv kan klare dette
- Forsendelse af bøger, blad, m.v.
Se udvalget her: www.dsshop.dk
- Hjælp til medlemmer, der har login-problemer
- Besvarelse af diverse spørgsmål, dog ikke decideret slægtsforskningshjælp

Danske Slægtsforskeres bestyrelse

Kirsten Sanders , Formand. Asselsvej 169, 7990 Ø. Assels. Tlf. 21 21 30 91	KIS@slaegt.dk
Per Andersen , Næstformand. Jyllingevej 111, 2720 Vanløse.	PAN@slaegt.dk
Niels Aage Bach , Kasserer. Bjørnøvænget 5, 6000 Kolding.	NAB@slaegt.dk
Kathrine Tobiasen , Redaktør. DIS-Forum. Korsagervej 13, 8940 Randers SV. Tlf. 41 28 65 30	KTO@slaegt.dk
Michael Dupont , Sekretær. Erdalsvej 60, 2600 Glostrup.	MID@slaegt.dk
Anton Blaabjerg , Fredensgade 38, 8800 Viborg. Tlf. 86 61 04 36	ABL@slaegt.dk
Bodil Grove Christensen , Hvedevej 1, 7490 Aulum. Tlf. 26 17 87 59	BGC@slaegt.dk
Jesper Skov , Webmaster. Grøndalsvej 4, 9500 Hobro.	JKS@slaegt.dk
Lone Bergmann , Kærlundevej 50, st.th., 2730 Herlev.	LOB@slaegt.dk
Valgt af lokalforeningsrådet	
Hans Mølgaard , Markvej 46, 2660 Brøndby Strand	HMG@slaegt.dk
Ivan Jensen , Hyldehaven 60, 8520 Lystrup	IJE@slaegt.dk
Suppleanter	
Nicolai Johansen , Kystvej 9, 6320 Egernsund. Tlf. 74 44 23 83	NIC@slaegt.dk
Yvonne Christiansen , Stubmøllevej 16, 4800 Nykøbing Falster. Tlf. 53 49 11 07	YCH@slaegt.dk

Hvad bogscanning kan føre til

Af Claus Rønlev

Grundtvigsvej 37,
5230 Odense M
claus@ronlev.dk
www.ronlev.dk

Forarbejde til scanning af bøger kan også indebære slægtsforskning.

Forfatterens ophavsret udløber 70 år efter forfatterens død, og det hindrer ofte scanning af en vigtig titel. En løsning er at op-søge forfatteren eller dennes efterkommere og søge om tilladelse til scanning. Men det er ikke altid nemt.

Jeg ville gerne scanne *Viborg Amts Degne- og Skolehistorie*, der udkom i 1957. Forfatteren Ejnar Poulsen omtaler sig selv i bogen som lærer i Løvskaal Skole og født i 1891 i Hem Skole. Han blev i 1918 viet til Jensine Kirstine Frederiksen, og de fik fra 1919 til 1924 fire børn: Aase, Svend, Ragna og Karen.

En google-søgning ledte mig til hans dødsår: 1968. Og jeg kunne se, at et foto af forfatteren var lagt på arkiv.dk af Bjerringbroegnens Lokalhistoriske Arkiv. En mail til arkivet gav hurtig og usædvanlig heldig respons: *Arkivlederen havde for nylig skrevet sammen med et oldebarn til forfatteren og ville nu formidle en kontakt.*

Jeg fik en god dialog med oldebarnet, der kunne oplyse om forfatterens efterkommere. Et nulevende barnebarn og tre nulevende oldebørn gav tilladelse til, at jeg måtte scanne Ejnar Poulsens forfatterskab: *Du scanner lige så meget, du orker, vi synes alle sammen, det vil være at hædre min oldefars minde.* Jeg skrev, at jeg fandt det imponerende, at han kunne overkomme sådan et forfatterskab samtidig med sin lærergerning og fik dette svar:

Min moster blev sammen med min mor, som børn, sat til at sætte registreringskortene i alfabetisk orden, de lå i kasser. Og hvis ikke det blev gjort rigtigt, fik de skænd.

Min oldemor stod op om morgenen og tændte op i skolestuen. Så lagde hun min oldefars tøj frem til varme på kakkelovnen, hvorpå hun lavede kaffe og smurte morgenbrød. Først da stod Ejnar op. Jensine var utrolig pligtopfyldende, og at Ejnar har haft tid til sin forskning, skyldes i høj grad Jensine. Hun var i øvrigt også organist i kirken. Min moster fortæller, at hun som barn har "danset i kirken". Hvis du ikke er bekendt med udtrykket, betyder det, at man har trådt i pedalerne.

Disse minder om lærerparret bekræfter udtrykket: *Bag enhver succesrig mand står en stærk kvinde.*

Ejnar Poulsens to hovedværker: *Hardsyssels Degnehistorie* i

to bind fra 1931-34, og *Viborg Amts Degne- og Skolehistorie* fra 1957 er vægtige og anerkendte bogværker på hver ca. 800 sider, der beskriver mere end 10.000 degne, kateketer, skoleholdere, overlærere, lærere, lærerinder og organister og disses ægtefæller/børn. Begge titler afsluttes med navneregistre. De kan downloades fra Slægtsforskerens Bibliotek via disse links:

dis-danmark.dk/bibliotek/920362.pdf

dis-danmark.dk/bibliotek/920373.pdf

dis-danmark.dk/bibliotek/920340.pdf

Hvis du ønsker at læse mere om Ejnar Poulsen, er du velkommen til at besøge min hjemmeside www.ronlev.dk og klikke dig ind på *De "gode" historier.*

Ejnar Poulsen, fotograferet da han var 70 år gammel.